

Starozavjetna sveta mjesta

Albin, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:216506>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-06**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za geografiju

Diplomski sveučilišni studij geografije – nastavnički smjer

Zadar, 2021.

Sveučilište u Zadru

Odjel za geografiju

Diplomski sveučilišni studij geografije – nastavnički smjer

Starozavjetna sveta mjesta

Diplomski rad

Student/ica:
Ana Albin

Mentor/ica:
Prof. dr. sc. Josip Faričić

Zadar, 2021.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, Ana Albin, ovime izjavljujem da je moj diplomski rad pod naslovom *Starozavjetna sveta mjesta* rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2021.

STAROZAVJETNA SVETA MJESTA

ANA ALBIN

Objekt ovog istraživanja jesu starozavjetna sveta mjesta, a cilj je dovesti u vezu sveta mjesta sa stvaranjem židovske povijesti, nacije i religije. Starozavjetna sveta mjesta označuju mjesta Božje objave židovskom narodu. Ta mjesta čine ne samo antropogene objekte, naselja i gradove, već i prirodne geografske objekte poput dolina, uzvisina, špilja, oaza, pustinja, zdenaca i rijeka. Razlikuju se i po svojim funkcijama. Neka sveta mjesta su bili oltari na kojima su svećenici Bogu prinosili žrtvu, a neka su pak bila osvojena područja, mjesta u kojima su se skrivali od neprijatelja te mjesta Božjeg očitovanja. Utvrđivanjem tih mjesta oblikuje se židovska povijest koja je prepoznata kao povijest spasenja i koja je relevantna za današnja zbivanja u tim prostorima. Jeruzalem je središnje sveto mjesto Starog Zavjeta gdje je izgrađen Hram, a u kojem se nalazila Svetinja nad svetinjama, sam Bog. Danas je prostor starozavjetnih zbivanja poznat pod sintagmom Sveta zemlja. Njen položaj je geopolitički izazovan, pa je trenutna situacija u toj zemlji vrlo složena i opterećena posljedicama višedesetljetnoga arapsko-izraelskoga sukoba. Starozavjetna sveta mjesta danas se smatraju važnim mjestima hodočašća i susretništa su triju religija židovstva, kršćanstva i islama.

Rad sadrži 58 stranica, 17 grafičkih priloga, 58 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Biblija, geografija religija, Židovi, starozavjetna sveta mjesta, hodočašća, Jeruzalem, arapsko-izraelski sukob

Mentor: prof. dr. sc. Josip Faričić

Povjerenstvo: izv. prof. dr. sc. Lena Mirošević, prof. dr. sc. Josip Faričić i doc. dr. sc. Ante Blaće

Rad prihvaćen: 13. travnja 2021.

Diplomski rad je pohranjen u Digitalni repozitorij Sveučilišta u Zadru.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zadar

Graduation Thesis

Department of Geography

OLD TESTAMENT SACRED PLACES

ANA ALBIN

The object of this research is the Old Testament sacred places, and the aim is to connect sacred places with the creation of Jewish history, nation and religion. Old Testament sacred places denote places of God's revelation to the Jewish people. These places make up not only anthropogenic objects, settlements and cities but also natural geographical objects such as valleys, hills, caves, oases, deserts, wells and rivers. They also differ in their functions. Some sacred places were altars where priests offered sacrifices to God, and some were conquered areas, places where they hide from the enemy, and places where God manifested. The formation of sacred places shapes Jewish history, which is recognized as the history of salvation, and which is relevant to today's events in these areas. Jerusalem is the central sacred place of the Old Testament where the Temple was built, and in which the Holy of Holies, God Himself, was placed. Today, the places of Old Testament events is known under the phrase Holy Land. Its position is geopolitically challenging, so the current situation in that country is quite complex and burdened by the consequences of decades of Arab-Israeli conflict. Old Testament sacred places are considered important places of pilgrimage today and they are the meeting places of the three religions – Judaism, Christianity, and Islam.

This thesis include 58 pages, 17 pictures, 58 references; the original is in Croatian.

Key words: Bible, geography of religion, Jews, Old Testament sacred places, pilgrimage, Jews, Jerusalem, the Arab-Israeli conflict

Supervisor: Prof. Josip Faričić, PhD.

Reviewers: Associate Prof. Lena Mirošević, PhD, Prof. Josip Faričić, PhD and Assist. Prof. Ante Blaće, PhD

Thesis accepted: 13th April 2021.

The thesis is stored in the Digital Repository of the University of Zadar.

Sadržaj

1. Uvod	7
2. Objekt, cilj i metodologija istraživanja	10
3. Prethodna istraživanja	11
4. Starozavjetna sveta mjesta	12
4.1. Geografski položaj i značajke.....	13
4.2. Društveno-povijesni okvir	18
5. Tipologija svetih mjesta s obzirom na vrijeme uspostave	23
5.1. Razdoblje patrijarha.....	24
5.2. Razdoblje Izlaska i osvajanja Obećane zemlje	30
5.3. Razdoblje Jedinstvenog Kraljevstva i političke dezintegracije	37
5.3.1. Gdje je Sveta zemlja na kartama?	41
6. Starozavjetna sveta mjesta kao referentne točke sadašnjosti države Izrael i hodočasničkih ruta	45
6.1. Arapsko-izraelski sukob	45
6.2. Starozavjetna sveta mjesta kao hodočasnička odredišta.....	48
7. Zaključak	51
Literatura	53
Internetski izvori	56
Popis grafičkih priloga	59
Sažetak	60
Summary	61

1. Uvod

Sveta mjesta su ona mjesta posvećena određenom božanstvu ili su povezana s nekim čudesnim događajem. Ona su često svetišta i hodočasnička odredišta, mjesta sabranosti i molitve, mjesta pročišćenja i pokore (URL 1). Ona su predmet istraživanja raznih znanosti, između ostalih i geografije religija. Geografija religija je znanstvena subdisciplina koja se bavi proučavanjem međudjelovanja religije i prostora (Henkel, 2006). Religija u ovom slučaju podrazumijeva kulturni sustav u kojem čovjek izražava svoju religioznost, vjeru, etičke i moralne vrijednosti i čine te prema tome oblikuje svoj način života i utiskuje ih u prostor, a geografija kao interdisciplinarna znanost se zanima za takve pojave i procese koji utječu na iskorištavanje i izmjenu zemljine površine (Park, 2004). Prema tome, glavni objekti istraživanja geografije religija su: geografski raspored religija koji obuhvaća razvoj i raspored svjetskih religija te načine i posljedice širenja religije, utjecaj okoliša na religiju odnosno čovjekovo poimanje religijskih motiva s obzirom na geografski ambijent u kojem egzistira, zatim utjecaj religije na okoliš koji se očituje kroz preobrazbu prostora (URL 2). Posebno se izdvaja kao objekt istraživanja i utjecaj religije na interakciju stanovništva koje podrazumijeva prije svega hodočašća i odnose između hodočasnika i domicilnog stanovništva (URL 2). Hodočašća su putovanja u sveta mjesta ili mjesta sa svetištima kao vjerski/bogoštovni čin (Park, 1994). Oblici i motivi hodočašća su raznovrsni, a uglavnom su to razlozi spomena i prisjećanja svetih događaja, npr. kršćani u Isusovu domovinu, hinduistički hodočasnici zvani „Sadhu“ odlaze tamo gdje su nekada živjela njihova božanstva ili budisti koji idu putem kojim je prošao Buda, ali i izvršavanje obvezne vjerske dužnosti, na pr. hadž u islamu ili u Starom Zavjetu odlazak u Jeruzalem tri puta godišnje za Pashu, Pedeseticu i Blagdan Sjenica (Jukić, 1987). Hodočašćenja u sveta mjesta važan su dio su svake kulture. Zanimljiva kultura je židovska kultura koja je neodvojiva od „hodočašća“, „svetog“, i ovisnosti o „zemlji“, o prostoru u kojem se starozavjetnom narodu Bog objavio, s kojim su sklopili Savez prema kojemu su oblikovali čitav svoj život (od moralnih, etičkih i duhovnih dimenzija preko gospodarskih i društvenih pitanja do oblikovanja svega onog što čini svakodnevni život) i postali izabrani, *svet* narod (Izl 19, 5-6).

Posljednji objekt istraživanja geografije religija koji će se izdvojiti kao neizostavan, povezan i neodvojiv s prethodno navedenim, jesu sveti prostori pod kojima se podrazumijevaju sveta mjesta i sveti smjerovi (URL 2). Upravo je glavna sastavnica svake religije sveto, onostrano, nadnaravno, nadzemaljsko. Sveto gotovo uvijek podrazumijeva Boga/božanstva, nešto što je nedokučivo, nepoznatljivo, što se očituje preko posrednika. To očitovanje

nespoznatljivog, ali prisutnog u posrednicima sadržava tri trenutka, najprije prirodni predmet (kamen, drvo, gora), zatim nevidljiva stvarnost (božansko biće, nebo, transcendentni svijet), a onda prirodni predmet postaje svetim (sveto tlo(mjesto), sveti grad, sveta gora, sveta rijeka, sveto drvo) (URL 3). Prema Jacksonu i Henriju (1983, prema Park, 1994:249) „sveti prostor je onaj kojeg pojedinci ili skupine prepoznaju kao prostor vrijedan odanosti, privrženosti i poštovanja, oštro ga odvajajući od profanog čovjek mu „dodjeljuje“ svetost kako je definira kroz svoju kulturu, iskustvo i ciljeve.“ Counted i Wats (2017) toj tvrdnji pridonose analizirajući ulogu privrženosti za sveta mjesta. U svome radu izdvajaju tri starozavjetna i tri novozavjetna sveta mjesta te ističu njihove značajke zbog kojih su sveta mjesta zapravo mjesta privrženosti. Npr. Kanaan je sveto mjesto, mjesto privrženosti Izraelaca zato što kanaansku zemlju koju je Bog obećao Abrahamu (Post 12, 1-9) Izraelci i osvajaju (Jš 1, 1-5; 6, 1-21) te su u toj zemlji stvorili svoj nacionalni identitet kao religiozni narod. Također, zanimljivo je kako je privrženost Kanaanu zapravo uvjetna, jer zahtjeva poštivanje Saveza sklopljenog s Bogom na Sinaju (Izl 24, 3-11; Pnz 4, 25-27) (Counted i Wats, 2017). Svetih mjesta ima diljem svijeta. Na koju god stranu svijeta se okrenuli, mogu se pronaći sakralni objekti. Među najbrojnijim vjerskim skupinama, uz kršćane (2,2 mlrd) su i muslimani (1,8 mlrd) te hinduisti (1,1 mlrd) (Šakaja, 2015). Za kršćane su sveta mjesta ona povezana s Isusovim životom, mukom i uskrsnućem, ona u kojima su se dogodila ukazanja Blažene Djevice Marije ili pak ona u kojima se čuvaju relikvije nekog sveca (URL 2). Ovdje je važno spomenuti kako su neka kršćanska sveta mjesta zajednička sa židovskim ili muslimanskim poput Jeruzalema, Betlehema i Damaska (Modrić, 2013). Za muslimane su sveta mjesta ona vezana za proroka Muhameda, na pr. džamije u Meki i Medini, te Kupola na stijeni ili Brdo hrama u Jeruzalemu (važna jer je prema Kur`anu Ibrahim htio žrtvovati svog sina Išmaela u znak bezuvjetne poslušnosti Allahu) i Hebron koji se smatra svetim, jer je tu pokopan Abraham (arap. Ibrahim), stoga je i to mjesto dodirna točka svih triju religija (Bedurftig, 2011). Hinduizam, drevna indijska religija čiji pripadnici štiju mnoštvo različitih bogova ističe se isto tako po mnogo svetišta. Jedno od najistaknutijih je upravo sveta rijeka Varanasi, gdje vjernici hodočaste kako bi sprali „svoju lošu karmu“. Njihovi hramovi su enormno veliki, s obzirom na to da vjerski obredi uključuju obilaženje oko svetog kipa ili slike božanstva. Rijeka Ganges, Char Dham (četiri prebivališta), Hram Sunca u Konarku te Himalaja, mjesto „silazjenja“ bogova, su samo neka od njihovih značajnijih svetišta, a sva imaju ulogu „pročišćenja od zlih djela“ i „ponovno rođenje“, ovisno o kojem se bogu ili avataru radi (Bedurftig, 2011). Slična je narav i smisao svetih mjesta gotovo svih religija.

Sa svetim mjestima neizostavno su povezani sveti smjerovi. Drevne religije poznate po štovanju boga sunca svoj orijentir su imale na istoku. U Bibliji se također istok, put Jeruzalema

očitovao kao sveti smjer u odnosu na sjever koji je bio nepoželjan. U islamu sveti smjer vodi u Meku. Sveti smjerovi se odražavaju i u načinu gradnje crkava, npr. židovske sinagoge su usmjerene prema Jeruzalemu, na zapadu prema istoku, a na istoku prema zapadu, a isto se očituje i u gradnji katoličkih crkvi u kojima je oltar na istoku (prema raju), a glavni ulaz na zapadu, što je razlika od pravoslavnih kod kojih je glavni ulaz na istoku, a oltar na zapadu (Park, 1994).¹

U ovom radu cilj je prikazati sveta mjesta koja su relevantna za stvaranje povijesti židovske religije i nacije. Izvor za pronalaženje takvih svetih mjesta je Stari zavjet tj. Tora. Stari zavjet zajedno s Novim zavjetom tvori jednu cjelinu koja se naziva Biblija. Biblija je svezremenska knjiga, može se reći sažeta knjižnica, s obzirom da sadrži različite knjige različitih književnih vrsta. Ona je sveta knjiga i židovstva i kršćanstva, iako postoje razlike u broju knjiga koji sadrži. Židovska Biblija (Tanakh) je podijeljena na Zakon (Torah), Proroke (Neviim) i Spise (Ketuvim) u 24 knjige, dok je kršćanska podijeljena na Stari i Novi zavjet u 73 knjige (Travis i Elliot, 2011). Pisana je na trima različitim jezicima hebrejskom, aramejskom i grčkom (Sri, 2016), a do sada je u cijelosti prevedena na 700 živućih jezika, kako navodi American Bible Society (ABS) (URL 4). Po riječima psihologa Petersona, ona je i prvi hipervezani tekst s gotovo 63 779 unakrsnih referenci (URL 5). Kao što je spomenuto, biblijske knjige su pisane u različitim književnim formama poput poezije, poslovice, osobnih pisama, zbirke zakona i proroštva, proze, pjesama i povijesti (Sri, 2016) koje govore o konkretnim ljudima i narodima, geografskim mjestima i povijesnim zbivanjima. Pisana je tijekom više stoljeća pa je prema tome pisana za ljude više različitih povijesnih razdoblja u kojima su nastajale određene knjige. Ona je temelj istraživanja mnogih znanosti i zato treba imati na umu da joj treba pristupiti s primjerenim metodama kako bi se ispravno shvatio njen sadržaj. Biblija je slojevita knjiga neiscrpnog blaga znanja o čovjeku i svijetu. Postoje mnoga pomagala, a između ostalog tu se ubrajaju arheologija, geografija i povijest.

Dva su temeljna stila biblijskog tumačenja, književno-povijesni i duhovni stil (Bray, 2011). S obzirom na to da su se biblijska zbivanja dogodila na sasvim konkretnom geografskom prostoru, dobila su osim bogate duhovne i povijesne, i geografsku stvarnu dimenziju (Lujčić, 2016). U ovome radu naglasak je na starozavjetnim događajima koji su se odvijali u određenom

¹Već početkom 20.stoljeća uvukao se modernistički duh arhitekture i u izgradnji crkava, a posebno nakon Drugog vatikanskog sabora (1962.– 1965.) kada se ukidaju bogoslužja na latinskom, i sve je veća uključenost laika, pa tako se oltar postavlja bliže puku, bočni oltari nestaju, pa i onda prozori i vrata imaju jedan smisao – prijelaz iz profano u sakralno (Gojnik, 2007), duh vremena očituje se u duhu sakralne arhitekture (Magaš, 2014), crkve se projektiraju u skladu s urbanističkim planovima i u njima predviđenim dimenzijama i obuhvatima pojedinih građevina, pa s tim u vezi sve se manje primjenjuje taj kanon zapad-istok, istok-zapad.

geografskom prostoru i pritom ga izmijenili. Starozavjetna sveta mjesta nas upućuju na dvije religije, židovstvo ili judaizam te kršćanstvo. S obzirom na to da je židovstvo starija religija i kršćanstvo se iz nje iznjedrilo, sveta mjesta iz starozavjetnih tekstova upućuju prije svega, na židovsku povijest, stvaranje jedinstvenog identiteta i kulture. Ta mjesta su vrlo važna i za kršćane, budući da je Stari zavjet temelj novozavjetnim tekstovima koji su u orbiti Božjeg utjelovljenja te Isusovog života, djelovanja, muke, smrti i uskrsnuća u konkretnom prostoru i vremenu.

Povijest Izraelova, ona naime Izabranog naroda, je hodočašće tog naroda Obećanoj zemlji koja se proteže do Neba, ona je sveta povijest, povijest spasenja. U težnji da se pokaže i relevantnost znanstvene subdiscipline geografije religija, ovaj radi želi ukazati kako su njeni objekti i metode istraživanja značajni za shvaćanje: a) suvremenih geopolitičkih ciljeva države Izrael, b) velikog utjecaja na ponašanje vjernika ostalih religijskih sustava, prije svega hodočašćenjem u sveta mjesta te nužno implicirano time, c) oblikovanja bliskoistočnog krajolika.

2. Objekt, cilj i metodologija istraživanja

Objekt istraživanja ovog rada jesu starozavjetna sveta mjesta i njihova uloga u oblikovanju povijesti i sadašnjosti židovskog naroda. U radu će se razmotriti utjecaj (prirodnog) krajolika na važnost svetih mjesta te utjecaj svetih mjesta na stvaranje (antropogenog) krajolika odnosno na oblikovanje identiteta židovske nacije.

Ciljevi istraživanja su analizirati korelacijski, uzajamni i interakcijski odnos prostora i židovskog naroda s Bogom koji je ishodovao stvaranju identiteta i povijesti židovskog naroda te utvrditi je li povijest židovstva neodvojiva od njihove vjerske povijesti, povijesti spasenja ili svete povijesti.

Za istraživanje će se koristiti metode kompilacije, deskripcije, analize i sinteze postojećih istraživanja, stranih geografskih znanstvenih i stručnih radova, arheoloških i teoloških znanstvenih radova koji su se bavili ovom temom. Koristiti će se i metode indukcije, dedukcije, dokazivanja, ponajviše na temelju vlastitog istraživanja polazišne i temeljne literature, Biblije.

3. Prethodna istraživanja

Prethodnih istraživanja na temu starozavjetnih svetih mjesta ima podosta, iz različitih znanstvenih grana i to većinom na stranim jezicima. U hrvatskoj literaturi mogu se pronaći razni teološki radovi koji opisuju hodočasničke rute te biblijske enciklopedije i leksikoni koji pružaju osnovne informacije o značajnim svetim mjestima. Također, za religijsko-geografska razmatranja svetih mjesta relevantna je i biblijsko-arheološka literatura. Naime, arheološkim istraživanjima potvrđeni su mnogi navodi iz svetopisamskih tekstova što Bibliju svrstava u red iscrpnih izvora vjerodostojnih prostornih podataka.

Literatura koja će koristiti može se podijeliti u 3 dijela: literatura o geografiji religija koja je pretežito na stranom jeziku, zatim arheološka i teološka literatura (literatura o religijama) te povijesna, psihološka, socijalna, književna istraživanja o hodočasničkim rutama koja otkrivaju sveta mjesta.

Izučavanju religija u geografiji veliki su doprinos dali Pierre Deffontaines koji se u svojem djelu *Geographie et Religions* (1953.) bavio vezama čovjeka i okoliša i religiji pripisao ulogu transformatora krajolika koja se očitovala kroz materijalne posljedice na zemlji (izgled kuća i hramova, razvoju naselja i tipova naselja te rituala, način gospodarenja domaćinstvom, promet i hodočašća te način života), te David Sopher sa svojim djelom *Geography of religions* (1967.) i Chris Park sa svojim djelom *Sacred World: An introduction to geography and religion* (1994.), koji su svojim smjernicama olakšali proučavanje religije u geografiji. Doprinos toj subdisciplini u Hrvatskoj dali su Laura Šakaja svojim djelom *Uvod u kulturnu geografiju* (2015.) i Josip Faričić svojim izlaganjima i člankom *Geografija religija – geografski aspekt proučavanja religija*. Geografija religija se proučava u okviru historijske i kulturne geografije, stoga su važna djela i doprinosi iz te domene: članak Lily Kong *Religious Landscapes*, u: *A Companion to Cultural Geography*, 2004., djelo Yohanana Aharonija, *The Land of the Bible. A Historical Geography*, 1979., zatim djelo Menashea Har-Ela, *Landscape nature and man in the Bible: sites and events in the Old Testament*, 2003. te knjiga Slavice Dodig s knjigom *Biblijski krajolici: prilog biblijskoj historijskoj geografiji*, 2020.

O svetim mjestima primarne su reference ishodišna literatura židovske i kršćanske religije: Biblija, Tora i Talmud. Tu su zatim biblijske enciklopedije, leksikoni i rječnici te atlasi te djela profesora biblijskih znanosti poput onih Richarda J. Clifforda (*The Cosmic Mountain in Canaan and the Old Testament*, 2019.), Jürgena Moltmanna koji pojašnjava kategoriju prostora u svojoj trinitarnoj teologiji (*The Trinity and the Kingdom*, 1993.), Danijela Berkovića (*Aspekti i modaliteti Božje prisutnosti u Starom zavjetu*, 2009.; *Uvod u Stari zavjet* (skripta), 2016.), Bože

Lujica (*Tragovima biblijskih prostora i događanja*, 2018.), zatim članak Thomasa B. Dozmana (*Biblical Geography and Critical Spatial Studies*, 2008.) i Patricka Schreiner (*Space, place and biblical studies: A survey of recent research in light of developing trends*, 2016). i mnogih drugih koji su prepoznali očitu važnost prostora i u svojim djelima dali na važnosti geografiji za razumijevanje Svetog pisma. Važna su i biblijsko-arheološka istraživanja, a među brojnim publikacijama iz tog područja ovdje će se istaknuti knjiga *Zondervan Handbook of Biblical Archaeology: A Book by Book Guide to Archaeological Discoveries Related to the Bible* koji su priredili J. Randall Price i H. Wayne House, 2017.

Važna su i razna psihološka, sociološka i putopisna istraživanja o svetim mjestima kao mjestima privrženosti (topofilija) i rutama hodočasnika među kojima se mogu istaknuti sljedeća djela: Friedemann Bedürftig, *Sveta mjesta svijeta. Putevima hodočasnika*, 2011., fra Miroslav Modrić, *Sveta zemlja. Isusova domovina*, 2013. te Victor Counted i Frazer Wats, *Place Attachment in the Bible: The Role of Attachment to Sacred Places in Religious Life*, 2017.

4. Starozavjetna sveta mjesta

Sve što se događa, događa se u prostoru. U tom prostoru čovjek se rađa, živi i umire. U tom prostoru čovjek se razvija u okrilju obitelji i(li) društvene zajednice koja ima specifičnu kulturu. Gradi svoj identitet, ostavlja tragove, obrazuje se, gradi uspomene, brine oko svoje egzistencije. Tada prostor više nije bezlična komponenta života, već postaje čovjekov dom, domovina, zavičaj, mjesto privrženosti. Prema Countedu i Watsu (2017) mjesta privrženosti imaju svoje tri dimenzije. Prva je „prostorna dimenzija“ (*place dimension*) koja obuhvaća materijalne i okolišne kvalitete mjesta (npr. sveti status ima i rijeka i dolina Jordan koja ima i strateško i egzistencijalno značenje ili planina Sinaj na kojoj je Mojsije primio Deset Božjih zapovijedi). Uključuje i ona stvorena od čovjeka, npr. u Starom zavjetu Šator sastanka.

Druga je „dimenzija djelovanja“ (*process dimension*) koja obuhvaća ponašanja, navike, djelatnosti, događaje, odnosno sva očitovanja privrženosti za mjesto. U biblijskom smislu su to prinosi žrtava, bitke i ratovanja, primarne djelatnosti, gradnja šatora, ali i nadasve hodočašća, hodočasnička kultura i običaji. Treća je „osobna dimenzija“ (*personal dimension*) koja podrazumijeva jedinstven karakter mjesta koji omogućava čovjeku izgraditi identitet mjesta (npr. Kanaan, Obećana zemlja u kojoj su Židovi svoj nacionalni identitet stvorili kao religiozan narod). I dok prva dimenzija odgovara na pitanje za što je čovjek privržen, druga kako se ta privrženost manifestira, treća odgovara na pitanje tko je privržen, odražavajući činjenicu da

iskustva u prostoru mogu biti osobna i simbolična. S tim u vezi, mjesta privrženosti zapravo postaju sveta mjesta pojedinca ili pojedinog (religioznog) naroda.

U tom smislu za starozavjetnog čovjeka prostor je prostor Božje objave, napose Božje prisutnosti koji utječe na život i kulturu. Identitet starozavjetnog čovjeka, konačno starozavjetnog naroda očituje se upravo kroz njihov odnos s Bogom i prirodom. Taj odnos oblikuje prostor na kojem se odvijaju starozavjetni događaji, a specifične značajke prostora utječu na uzroke i posljedice te načine odvijanja tih događaja (selidba, gradnja naselja, djelatnosti, religiozna iskustva, politički položaj, vojni savezi). Rezultat lokalizacije Božje prisutnosti kao posljedice religioznog iskustva je da taj prostor tada za njih postaje sveti prostor, sveto mjesto i mjesto hodočašća (Berković, 2009), a današnje društvo ga poznaje pod sintagmom Sveta zemlja, što je starozavjetni pojam (Mudr 12,3; 2Mak 1,7; Zah 1,16). Važno je istaknuti da se semitski način razmišljanja uvijek odnosio na konkretno, npr. Hebrej nije poznavao apstraktne pojmove poput Bog, čovjek ili grijeh, štoviše, kada je govorio o Bogu, uvijek je mislio na Boga koji se objavio kroz svoja spasenjska djela, Bog je za čitav narod živa, aktualna stvarnost, On im daje kišu, hranu, vodi ih u svete ratove, a kada je govorio o čovjeku uvijek je mislio na konkretnog čovjeka Adama, Abrahama, Davida (Houston, 1989; Rebić, 1996a). Isto tako, hebrejska gramatika ne poznaje glagolska vremena prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, već označuju radnju koja je prošla, svršena ili nesvršena, ona koja je u svom trajnom djelovanju, zato nisu previše pridavali pažnju točnom vremenskom redosljedu (Houston, 1989; Rebić, 1996b).

Stoga, povijesni (i „teofanijski“) događaji koji su se odvijali na tome prostoru objašnjavaju zašto taj prostor obiluje svetim mjestima i identifikaciju (sekularne) židovske povijesti s vjerskom povijesti odnosno starozavjetnom (biblijskom) povijesti spasenja te relevantnost tog prostora za pripadnike ostalih vjerskih skupina, prije svega kršćane i muslimane. Najprije je potrebno odrediti geografski položaj, reljef te klimu i vegetaciju starozavjetnog prostora te povijesni okvir starozavjetnih događaja.

4.1. Geografski položaj i značajke

Događaji Starog zavjeta odvijali su se na specifičnom prostoru koji se nalazi na razmeđu triju kontinenata Europe, Azije i Afrike, poznatom kao „Plodni polumjesec“. To je područje velikih plodnih riječnih dolina, visokih planina, pustinja i prvih velikih civilizacija okruženo Sredozemnim morem na zapadu, Crvenim morem na jugozapadu, Perzijskim zaljevom na jugoistoku te gorjem Ararat na sjeveru.

No, središnje poprište biblijskih događaja je Kanaan² (Obećana zemlja, zemlja u kojoj teče med i mlijeko (Izl 3, 8)³, kasnije Palestina⁴, Izrael⁵, Samarija⁶, Judeja⁷). Reljef tog područja rezultati su različitih vulkanskih procesa, potresa (Am 1, 1; Zah 14, 5) i geotermalnih aktivnosti (Post 36, 24), npr. brda u Galileji, Golanska visoravan, brdo Tabor, Jizreelska ravnica, Genezaretsko jezero i Mrtvo more (Lawrence, 2012; Lujić, 2016).

Prema tome razlikuje se pet fizionomskih pojasa: priobalni sredozemni ravničarski pojas, srednji gorski pojas u pravcu u sjever-jug, jordanska dolina i Transjordanija te krajnji peti pojas Istočne pustinje (Slika 1.). Priobalni sredozemni pojas čine područja od Gaze na jugu do Libanona na sjeveru obuhvaćajući južni dio brda Karmel na sjeveru i Zebulonovu ravnicu, Šaronsku i Filistejsku dolinu. Srednji gorski pojas koji je na sjeveru podijeljen Jizreelskom ravnicom, obuhvaća Galileju, Samarijsko gorje do Jeruzalema i Judejsko gorje na jugu⁸. Jordanska dolina područje je rijeke Jordana koji izvire iz brda Hermon na sjeveru pa teče prema Genezaretskom⁹ jezeru spuštajući se do Mrtvog mora¹⁰ sve do Akabskog zaljeva. Transjordanija je visoravan koju čini područje između rijeke Jordan na zapadu i Arapske pustinje na istoku, brda Hermon na sjeveru i južno područje od rijeke Jabok (Lujić, 2016).

² Ime Kanaan je najvjerojatnije poteklo od starosemitske riječi „crvenkastoljubičast“, što ukazuje na činjenicu da su pod tu zemlju pripadali razni narodi, među ostalim i Filistejci sa obale Sredozemnog mora gdje se proizvodila grimizna boja od morskih školjki, pa se često naziva i „Zemlja crvenog grimiza“; ime nadjenuto Noinu sinu Hamu (Post 9, 18) (URL 6).

³ *Zemlja Kanaanaca, Hetita, Amorejaca, Perizana, Hivijaca i Jebusejaca* (Izl 3,8.17; 13.5).

⁴ Ime Palestina prvi put spominje Herodot oko 450. g. pr. Kr.; grč. Palaistine znači Zemlja Filistejaca; hebr. riječi Pelešet; obuhvaćala prostor od priobalnog područja Sredozemnog mora do rijeke Jordana (usp. Modrić, 2013); to ime se u Bibliji nikad nije spominjalo kao mjesto gdje su se naselili drevni Hebreji, a klasična upotreba Palestine ipak dolazi iz vremena rimske okupacije kada je car Hadrijan preimenovao zemlju Izrael u Palestina i Jeruzalem u Aelia Capitolina pokušavajući tako potpuno izbrisati židovsko poistovjećivanje sa zemljom Izrael; kasnije se i u kršćanskim spisima zadržalo to ime, i za vrijeme Osmanskog Carstva i za vrijeme britanske uprave u 20. st., a onda se to ime ustalilo za područje na kojem žive Arapi osnivanjem Palestinskog oslobodilačkog pokreta nakon proglašenja države Izrael 1948. (usp. House i Prince, 2017).

⁵ Izrael (hebr. onaj koji se borio s Bogom), prvi put u Bibliji se spominje kada Bog Jakovu daje to ime (Post 32,29); to ime dolazi do izražaja kada je Jošua sa Izraelovim sinovima prodro i uništio kanaanske gradove i zaposjeo Obećanu zemlju, pa postaje zemlja Izraelova (Jš 6,24; 8,28;10,40; 11,14); oko 1020. g. pr. Kr. počeli su u unutrašnjost prodirati Filistejci i Amonci s istoka, pa su tada bili primorani još više se učvrstiti te su izabrali kralja i osnovali Jedinstveno kraljevstvo Izrael; nakon smrti kralja Salomona kraljevstvo se razdijelilo na Sjeverno (Izrael) i Južno (Juda); Izrael se raspao padom Samarije u 8. st. pr. Kr.; godine 1948. proglašena je država Izrael (usp. Modrić, 2013).

⁶ Pokrajina u središtu Palestine; istoimeno selo, jedini veći i poznatiji grad koji su utvrdili Izraelci i koji je kasnije postao glavni grad Sjevernog kraljevstva Izrael (izgradio ga je kralj Omri u sedmoj godini vladavine, 870. g. pr. Kr. (1Kr 16, 23-24)); u 8. st. pr. Kr. pod navalom Asiraca grad pada i tamo se miješaju Židovi sa Asircima. Taj narod se tada počinju zvati Samarijanci, i Židovi (Judejci) ih više nisu priznali pravovjernima i čistima (usp. Modrić, 2013).

⁷ Judino pleme; Južni dio kraljevstva nakon raspada Jedinstvenog kraljevstva; Jeruzalem je bio prijestolnica (Modrić, 2013); od tuda naziv za židovsku religiju – judaizam, Judejci.

⁸ Gorja su većinom vapnenačkog sastava i ona su bila Židovima izvor dobrog građevinskog kamena; također, uz obale Mrtvog mora, bile su im dostupne neograničene količine soli (usp. Lawrence, 2012: 50).

⁹ Hebr. gan, Židovi područje oko njega nazivali Božjim okom; ima više naziva: Kinneret (hebr. lira, citra) (Br 34,11; Još 12,3; 13,27), Galilejsko more (Mt 4,18; Mk 1,16), Tiberijadsko more (Iv 6,1; 21,1).

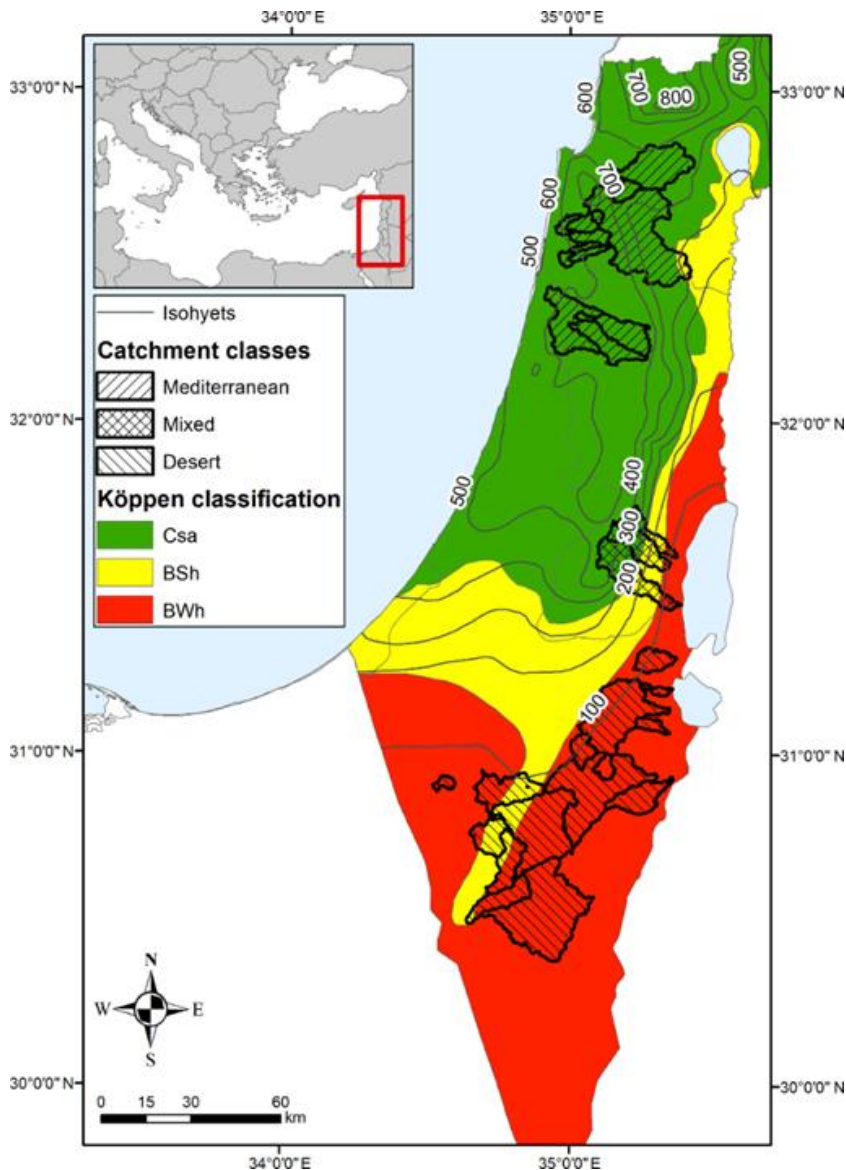
¹⁰ Ili Arapsko/Slano more (Pnz 3,17; 4,49; Jš 3, 16,...) ili Istočno more (Ez 47,18; Jš 2,20).

Važne su i klimatske značajke ovoga prostora. Izraelsko-palestinski prostor obilježavaju tri tipa klime (Slika 2.). Sjever i sjeverozapad (Galileja i Samarija) obilježava sredozemna klima sa suhim vrućim ljetom, klima masline (Csa), središnji dio (manji dio Judeje) ima vruću stepsku klimu (BSh), a južni dio (veći dio Judeje i Idumeja) vruću pustinjsku klimu (BWh), a utjecale su na pojavu vremenskih (ne)prilika poput olujnog vjetrova, velikih vrućina i bezoborinskih razdoblja ili pak obilnih kiša.

Slika 1. Prirodne regije Palestine i Transjordanije (Lawrence, 2012:51)

1. Priobalni sredozemni ravničarski pojas (priobalna nizina),
2. Srednji gorski pojas u pravcu u sjever – jug (Zapadno gorje),
3. Jordanska dolina (dolina Jordana)
4. Transjordanija (istočno gorje Transjordanije)
5. Istočna pustinja.

Slika 2. Köppen-Geiger-ova klasifikacija klime srednje godišnje količine oborina 1981. – 2010., Izraelska meteorološka služba (Zoccatelli i dr., 2019)

Takav prirodno oblikovan reljef je od pojave čovjeka bio pod utjecajem njegovih aktivnosti i prilagođavao ga svojim potrebama. Tako npr. izvorišta religija su uz doline rijeka koje su bile pogodne za naseljavanje, bavljenje stočarstvom, poljodjelstvom, pa ovisno o visokim ili niskim

vodama, proizašlo je shvaćanje o riječnim bogovima koji upravljaju vodama, npr. Enki, mezopotamski bog voda, vjetra i mudrosti (Dodig, 2020) ili Šiva (onaj koji drži Gangu) koji se nastanio na rijeci Ganges (Bedurftig, 2011). Značenje doline u biblijskom smislu se odnosi na važne životne događaje biblijskog naroda u kojima se očitovao Bog. U dolinama su se ratnici pripremali za bitke i zahvaljivali Bogu za uspjeh u bitkama. Među važnijim dolinama je dolina Eškol u koju Mojsije šalje dvanaestoricu da izvide zemlju koju im je Bog pripremio (Br 13, 23-24; Br 32, 9; Pnz 1, 24), zatim Terebintska dolina u kojoj je David pobijedio Golijata i konačno se oslobodili Filistejaca (1Sam 17, 2.19; 21, 10), dolina Blagoslova (Emek Beraka) gdje su zahvaljivali Bogu (2Ljet 20, 26), a Jordanska dolina se opisuje kao dolina dobro natopljena (Post 13, 10) (Dodig, 2020). Slijedom navedenog, bogatstvo čitave Obećane zemlje se ogleda u vodama. U biblijskom smislu, voda je blagoslov za dobar i pošten život, npr. za vrijeme obilnih kiša se trebalo osobito moliti jer su djelo Gospodinove milosti (Pnz 11, 14; Zah 10,1), dok su se velike suše smatrale Božjim prokletstvom (1Kr 18,2b, Pnz 28, 23-24). Voda predstavlja i očišćenje, ali i opasnost, uništenje i smrt (potop, prijelaz preko Crvenog mora) te simbol plodnosti tla (Post 27,28; Izl 16,13; Pnz 32,2; 33,13). Rijeke Eufkrat i Tigris u Mezopotamiji te Nil u Egiptu su omogućavale bavljenje poljodjelstvom, navodnjavanje, ali su bile uzrok i poplava, zaslanjivanja tla, povremenih klizanja tla što je u Mezopotamiji najvjerojatnije bio i razlog selidbe prema sjeveru (Houston, 1989). Nadalje, kao izvor vode bili su važni i zdenci koji su označili neke ključne biblijsko-spasenjske događaje, poput ukazivanja anđela Božjega Hagari (Post 16, 7), sklapanje saveza između Abrahama i Abimeleka (Post 21, 22-34), dok za kršćane posebno značenje ima Jakovljevi zdenac u Samariji gdje je Isus razgovarao sa Samarijankom (Iv 4, 6-15). Voda također, gotovo u svim religijama ima posebno purifikacijsko značenje, pa su se ljudi prali i peru se, osim od fizičke nečistoće, tako i od grijeha i na taj način započinju nov život. Za Židova, pranje u rijeci Jordan je obredno pranje, čišćenje od bolesti (2Kr 5, 14), u novozavjetno vrijeme Ivan Krstitelj je krstio u rijeci Jordan i time pozivao na obraćenje srca k Bogu čime je pripravljaio put dugo očekivanom Mesiji (Mt 3, 5.7.10.12; Lk 3, 14). U hinduizmu, svete rijeke Sarasvati, i Yamuna (URL 7) te Ganges jesu božanstva utjelovljena u rijeci za koje se vjeruje da kada se okupaju u njima ispiru sve grijeha (Bedurftig, 2011). U islamu voda ima isto značenje, osim što je izvor života i služi za čišćenje tijela, ona je prije svega simbol vjere i duhovne čistoće (URL 8).

Uzvisine imaju posebno značenje u mnogim religijama. Planine su izvor vode, šuma, bilja i cvijeća (Dodig, 2020). Smatrane su staništem i sjedištem bogova, na pr. Olimp za Grke, Char Dham za Hinduse, razne uzvišice za poganske narode Starog svijeta gdje su štovali i prinosili žrtve raznim kumirima (Lev 26, 30; Br 33, 52; 1Kr 14, 23; 1Kr 22, 44; 2Kr 17, 9). U Starom

zavjetu poglavito je značenje brda Morije gdje je Abraham bio pozvan žrtvovati svog sina Izaka (Post 22, 11-12.14) i planine Sinaj gdje se Bog objavio Mojsiju i dao Deset zapovijedi (Izl 19-20,4) dok u Novom Zavjetu najveće značenje imaju brdo Tabor gdje se Isus preobrazio (Mt 17, 1-9; Mk 9, 2-8, Lk 9, 28-36) i brdo Blaženstava gdje je Isus imao Propovijed i naučio svoje učenike molitvu Očenaša (Mt 5-8; Lk 6, 20-46). Važno je izdvojiti i pećine, špilje i jame koje su zadobile funkciju svetoga, jer su ili bila prirodna skloništa (Post 19, 30; Jš 10, 16, 1Sam 22, 1-2; Suc 6, 2), ili se ondje objavio Bog (Izl 17, 1-7; Izl 33, 22-33), ili su služila kao grob (Post 25, 9-10; 49, 31). Također, relevantne su i pustinje kao sveta mjesta, mjesta komuniciranja s nadnaravnim u židovstvu i kršćanstvu (URL 2), npr. Izraelci su 40 godina lutali pustinjom, ali ih je Bog pratio (Izl 13, 21), Isus je proveo 40 dana u pustinji prije svog javnog djelovanja (Mt 4,2; Mk 1, 13), stoga pustinja u židovstvu i kršćanstvu uvijek označuje mjesto kušnje i Božje providnosti, ali i mjesto u kojem se ne može živjeti, gdje je neplodno tlo, a jedini izvor života čine oaze. Različite atmosferske prilike i vremenske (ne)pogode poput poplava, suša, potresa također su bili znaci postojanja i djelovanja božanstva. Monoteističke religije židovstvo, kršćanstvo i islam ispovijedaju da je jedan Bog stvoritelj svega svijeta o čemu govore njihovi temeljni spisi Biblija, Talmud i Kuran. Te geografske značajke su uvelike odredile oblikovanje židovske religije i kulta.

4.2. Društveno-povijesni okvir

Starozavjetna povijest židovskog naroda započinje između 2176. i 1992. g. pr. Kr. (Dodig, 2020.).¹¹ U tom su se razdoblju razvijale velike civilizacije Mezopotamije i Egipta¹², za čija je kraljevstva zemlja Kanaan poslužila kao tranzitno područje, na kojem se trgovalo, ratovalo, gradilo i osvajalo, što joj je dalo izuzetnu stratešku i geopolitičku važnost, koju baštini i danas (Slika 3. uz objašnjenja u Tablici 1.).

¹¹ Ako je Izlazak bio 1447. g. pr. Kr, a ako je bio oko 1270. g. pr. Kr. onda između 1990. i 1815. g. pr. Kr.

¹² Ovdje je važno napomenuti kako su narodi obje civilizacije vjerovali u mnoštvo bogova (usp. Morris, 2010), a Stari zavjet prikazuje kako su Izraelci uvijek bili u napasti da prijeđu iz monoteizma u politeizam, što je vrlo važno za razumijevanje Božjeg poziva upućenog Abrahamu da izađe iz idolatrije i počne štovati samo jednog Boga (Brow, 1989).

Slika 3. Svijet Starog Zavjeta (URL 9)

Tablica 1. Najvažnija mjesta za razumijevanje prošlosti starozavjetnih naroda

Broj	Ime	Objašnjenje
1.	Gorje Ararat	nakon Potopa, ovdje se zaustavila Noina arka (Post 8, 4)
2.	Ur (Kaldejski) i Ur na sjeveru Mezopotamije	Abrahamovo prvo prebivalište; od tamo je Abrahamov otac svoju obitelj poveo u Haran (Post 11, 31); dodatak Kaldejski označava Kaldejce koji su se smjestili u južnoj Mezopotamiji, koja je bila središte tadašnje civilizacije nekoliko stoljeća prije Abrahama (Lawrence, 2012:23-24)
3.	Babilon, Babel (Šinear)	područje Hamovih sinova Kuša i Nimroda (Post 10,10); ovdje je izgrađena Babilonska kula (Post 11, 1-11); prebivalište babilonskih kraljeva; tu je Nabukodonozor doveo Židove nakon što je razrušio Jeruzalem (2Kr 24-25)
4.	Šušan (Suza)	stara prijestolnica elamske države i omiljena rezidencija perzijskog kralja Darija I. (Neh 1,1; 2,1); prebivalište kraljice Estere (Est 4,16)
5.	Ravnica Dura	Šadrak, Mešak i Abed Nego, judejski upravitelji nad babilonskim pokrajinama koje je Nabukodonozor bacio u užarenu peć, ali nisu izgorjeli (Dn 3)
6.	Asirija, Ašur	prvi glavni grad Asirije; Salamansar V. i Saragon II. osvojili Sjeverno kraljevstvo Izrael i ondje odveli deset plemena kao sužnje 721. g. pr. Kr (2Kr 14-15; 17-19)
7.	Asirija, Niniva	nakon Ašura glavni grad asirskog carstva za vrijeme Sanheriba i Ašurbanipala (2Kr 19, 36; Jdt 1,1); proroci Nahum i Jona su pozivali stanovnike na pokajanje (Jona 1,2;3; Nah 1,1)

Broj	Ime	Objašnjenje
8.	Haran	ovdje se naselio Abraham prije svog odlaska u zemlju kanaansku (Post 11, 31-32)
9.	Karkemiš	ovdje su ratovali egipatski faraon Neko, judejski kralj Jošija te Nabukodonozor koji je sa svojom vojskom i pobijedio te je tom pobjedom odstranjena egipatska moć u Kanaanu (2Ljet 35-36)
10.	Sidon	fenički grad na obali Sredozemnog mora (Post 49,13; Jš 19,28); u vrijeme sudaca Sidon je tlačio Izraelce (Suci 1,31; 10,6.12); u vrijeme perzijskog kralja Kira Sidonci su pomagali u obnovi svetišta u Jeruzalemu, dovozeći cedrovinu iz Libanona do Jafe (2 Sam 24,6; 1Kr 16,31; 1Mk 5,15)
11.	Tir	fenički trgovački i lučki grad u Siriji, na obali Sredozemnog mora (južni Libanon), pomagali u obnovi svetišta u Jeruzalemu dovozeći cedrovinu iz Libanona do Jope (Jš 12,24; 19,29; 2Sam 5,11; 1Kr 5,9; Ps 45,12)
12.	Damask	Abraham spasio Lota u blizini (Post 14, 14-15), Izraelci osvojili grad tijekom Davidova kraljevanja (2Sam 8, 5-6), ondje je Ilija pomazao Hazela za kralja nad Damaskom (1Kr 19,15)
13.	Kanaan	Obećana zemlja, od Boga dana kao vječni posjed (Post 17,8; 28)
14.	Gora Sinaj (Horeb)	Bog se objavio Mojsiju u gorućem grmu (Izl 3, 1-2); Mojsiju i izraelskom narodu Bog dao Deset zapovijedi (Izl 19-20)
15.	Esjon Geber	ondje je kralj Salomon izgradio brodovlje (1Kr 9,26); u toj luci na Crvenom moru je za Salomona čula kraljica Sabe te ga je odlučila posjetiti (1Kr 10, 1-13)
16.	Egipat	ili Gošenska zemlja; Abraham je otišao ondje za vrijeme velike gladi u kanaanskoj zemlji (Post 12,10); ondje se nastanio Jakov sa svojim sinovima (Post 45,10; 46,28); Izraelci ondje bili u izgnanstvu 430 godina, a onda ih je Mojsije izveo iz ropstva (Izl 2,23; 3,17)
17.	Kaftor (Kreta)	drevna zemlja Minojaca

(Izvor: URL 9)

Obje civilizacije su se iznjedrile iz plodnih riječnih dolina koje su im omogućavale bavljenje poljodjelstvom, lončarstvom, pa time i obrta te gradnje trgovačkih putova i gradova-država (Morris, 2010).¹³ Egipćani su poznati po svojoj vrsnosti u gradnji i arhitekturi, matematici i književnosti, a rijeka Nil im je omogućila život u obilju zbog plodne crne zemlje. Zbog geografske izoliranosti dvjema pustinja sa svake strane, nisu bili u izravnom kontaktu s drugim narodima, pa se znade reći kako su bili ksenofobni, no u razdoblju od 2200. do 1000. g. pr. Kr.,

¹³ Iako, prema predaji, Egipćani su imali „više sreće“ s Nilom, dok je područje rijeka Eufrata i Tigrisa često poplavlivalo, pa su Egipćani imali više razloga za optimizam i veselje zagrobnom životu, dok su Mezopotamci bili pesimisti i smatrali kako su poplave sigurno posljedica njihovih zlih djela pa ih bogovi kažnjavaju i njihovo poimanje o životu poslije smrti je bilo usmjereno na tamni podzemni svijet (usp. URL 10).

počeli su se otvarati prema drugim zemljama te voditi ratove i osvajati nova područja na Istoku, ali i sami su bili pod vlašću semitsko-kanaanskog plemena Hiksa gotovo dva stoljeća. Također, i oni su nekoliko puta zauzeli i gubili teritorije Palestine, a kraj njihove nadmoći u Palestini je prestao prodorom „naroda s mora“ oko 1200. g. pr. Kr. (URL 10). Mezopotamija, s druge strane, ima veoma drugačiju povijest i vrijednost. Ona je bila susretište raznih naroda, a time i žarište ratovanja. Njeni stanovnici su uređivali složene irigacijske sustave. Također, u Mezopotamiji su nastali prvi zakoni društvene i druge unutardržavne odnose. Iako je obilovala biljkama i životinjama, bila je poprilično siromašna rudama, pa je otpočela razvila visok stupanj trgovanja s Kinom, Sirijom i Arapskim poluotokom. Nakon Sumerana i Akađana, na vlast dolaze semitski narodi Amorićani (Amorejci) koji su utvrdili grad Babilon. U Mezopotamiji se razvilo najstarije klinasto pismo i veliki gradovi (URL 11).

Upravo iz južnoga mezopotamskog područja dolazi Abram, rodozačetnik židovskog naroda, Hebrej (hebr. ibri/ivri)¹⁴ (Post 14, 13) koji za sobom povlači čitavu svoju obitelj i odlazi na sjever, u Haran¹⁵, gdje mu se objavljuje Bog i obećava potomstvo, zemlju i blagoslov (Post 12, 1-3), što je ključ za daljnje razumijevanje, jer se zapravo, prema biblijskim tekstovima dade iščitati kako je u Abrahamu „uosobljen“ čitav Izrael (Post 12, 3) (Rebić, 2006: 600). Abramovim, dakle, odazivom Bogu (Post 12, 4) započinje židovska povijest (spasenja), a nastavlja se preko njegovih potomaka koji su bili u sužanjstvu u Egiptu 430 godina (Post 42, 1-5; Izl 12, 40-41), iz kojeg su onda izašli pod vodstvom Mojsija (Izl 12-15). Nakon 40 godina lutanja pustinjom, gdje se i oblikovalo njihovo zakonodavstvo, propisi i bogoštovlje (Izl 20, 1-17; 21-31) tijekom kojeg su pomrli mnogi naraštaji, ujedno i Mojsije (Pnz 34, 5-6), pod vodstvom Jošue su ušli u Obećanu zemlju Kanaan (Pnz 31, 1-8; 4, 10-18). Područje Kanaana nastanjivala su brojne etničke skupine, Kanaanci, Hetiti, Amorejci, Perižani, Hivijci, Jebusejci (Izl 3, 8.17; 13, 5), a bavili su se trgovinom, obrtom i pomorstvom. Vjerovali su u mnoštvo bogova, što je bilo velika opasnost Izraelcima, koji su, zaista i nekoliko puta izdali svog Boga služeći različitim egipatskim i kanaanskim kumirima (Suci 2, 13.17.19; Iz 10, 11; Ez 6, 6; 8, 10; 20, 7; 44, 12; Hoš 4, 17). U Jošuinom knjizi opisuju se izraelska osvajanja mnogih kanaanskih gradova, međutim, kako biblijski tekst svjedoči, ipak ih nisu sve razorili (Jš 6, 24; 9, 24; 10,

¹⁴ Teškoća u prijevodu te riječi onemogućuje utvrditi stvarno porijeklo, međutim većina tumača vidi poveznicu sa riječju hapiru/habiru koja znači prolaznici/nomadi/emigranti (herb. abhar, prijeći), a upravo je u prvoj polovici 2. tis. pr. Kr. na području „Plodnog polumjeseca“ živio narod Habiru iz jugoistočne Azije koji su potisnuli semitske narode prilikom seobe naroda zbog tadašnjih klimatskih promjena; filološki postoje indicije da Hebrej i Habiru potječu iz istog korijena (usp. Rebić, 2006: 603; Houston, 1989: 11).

¹⁵ Riječ Haran Židovi iščitavaju kao „ulica“ i „križanje putova“; za Židove je Abraham arhetip koji odražava sudbinu svojih potomaka (Rebić, 2006).

33.40; 23, 12-13; Suc 1, 1-21; 2,3; 2Sam 5, 6-7), stoga su sklapali mirovne sporazume, a nerijetko su bili i napadani od onih koji se nisu željeli asimilirati (Suci 3, 5-6.8.14; 4. 2-3; 6, 2).

Konačni habitus Židova utvrđuje se osnutkom Davidovoga jedinstvenog kraljevstva sa sjedištem u Jeruzalemu 1050. – 930. g. pr. Kr. (Dodig, 2020). Starozavjetna povijest židovskog naroda može se pratiti i kroz ovih deset razdoblja: rano doba, patrijarsi, Egipat i Izlazak, Lutanje pustinjom, Osvajanje i suci, Jedinstveno kraljevstvo, Razdijeljeno kraljevstvo, Sužanjstvo, Povratak i Makabejski ustanak (Sri, 2016: 127). No, identitetsku osnovicu židovskog naroda koju čini njihov odnos s Bogom koji im se objavljuje, građena je i utvrđena od Abrahama do Davida, što se potvrđuje formacijom svetih mjesta (svetišta) i njihovom promjenom u tom cjelokupnom povijesnom razdoblju. Njihovu identifikaciju i povijest omogućila su arheološka otkrića. Arheologija je znanost koja na temelju materijalnih ostataka istražuje i dokumentira, a potom rekonstruira povijest, način života i kulture starih civilizacija (URL 12). Za biblijsku povijest važna je orijentalna, biblijska arheologija koja istražuje prošlost bliskoistočnih (biblijskih) naroda Aramejaca, Asiraca, Hetita, Kanaanaca, Babilonaca i dr. te pokušava identificirati biblijske tekstove, posebno spomenuta mjesta, odnosno topografiju Palestine proučavajući židovska lutanja, njihovu vjersku i političku prošlost do antičkih vremena (URL 13). Dok je biblijska egzegeza usredotočena ponajviše na teološke, duhovne zaključke, koji obuhvaćaju povijesne činjenice koje se navode u Bibliji, arheologija je usmjerena na znanstvene zaključke o materijalnoj kulturi na temelju biblijskih navoda i istraživanja konkretnih nalazišta. Ujedinjujući ta dva aspekta dobiva se cjelokupna slika o biblijskim mjestima i događajima (House i Price, 2017). Mnogi materijalni dokazi biblijskim navodima nalaze se unutar *tell-ova*, brdašaca, uzvisina kojih je mnogo na čitavom Bliskom istoku. One su nastale gradnjom brojnih sela i gradova na istome mjestu. Osvajači bi gradove opustošili i gradili nove i tako i do nekoliko puta kroz tisućljeća, a onda se na novim lokacijama više se ništa nije gradilo. Zadaća je arheologa da *tell-ove* iskapaju sloj po sloj i bilježe otkriveno, keramiku, novac i druge predmete prema kojima se onda može odrediti povijesno razdoblje kojima ti predmeti pripadaju kao i rekonstruirati način života (Rebić, 1996a). U 19. stoljeću poduzetnošću E. Robinsona i E. Smitha otkrivena su brojna biblijska mjesta i „prokrčen“ je put suvremenim arheološkim iskapanjima Svete zemlje (Robinson i Smith, 1852). Također, zahvaljujući W. F. Albrightu, koji je i prozvan *ocem biblijske arheologije*, biblijska arheologija je u 20. stoljeću dobila svoj puni zamah. Arheološka istraživanja potvrdila su da je Biblija vjerodostojan povijesni izvor (Gregor, 2002). No, unatoč tim komplementarnostima, arheologija ne može omogućiti potpunu rekonstrukciju o životu i značenju određenih mjesta u Svetoj Zemlji jer iz svih povijesnih razdoblja nema dovoljno materijalnih ostataka. Mnoge tragove života i djelovanja stanovnika

Svete Zemlje izbrisali su brojni ratovi, prirodne katastrofe i postupni denudacijski procesi te naknadne društvene i gospodarske aktivnosti što pridonosi premještanju, transformiranju ili štoviše i uklanjanju ostataka koji bi mogli svjedočiti svekolikoj kulturi (House i Price, 2017).

5. Tipologija svetih mjesta s obzirom na vrijeme uspostave

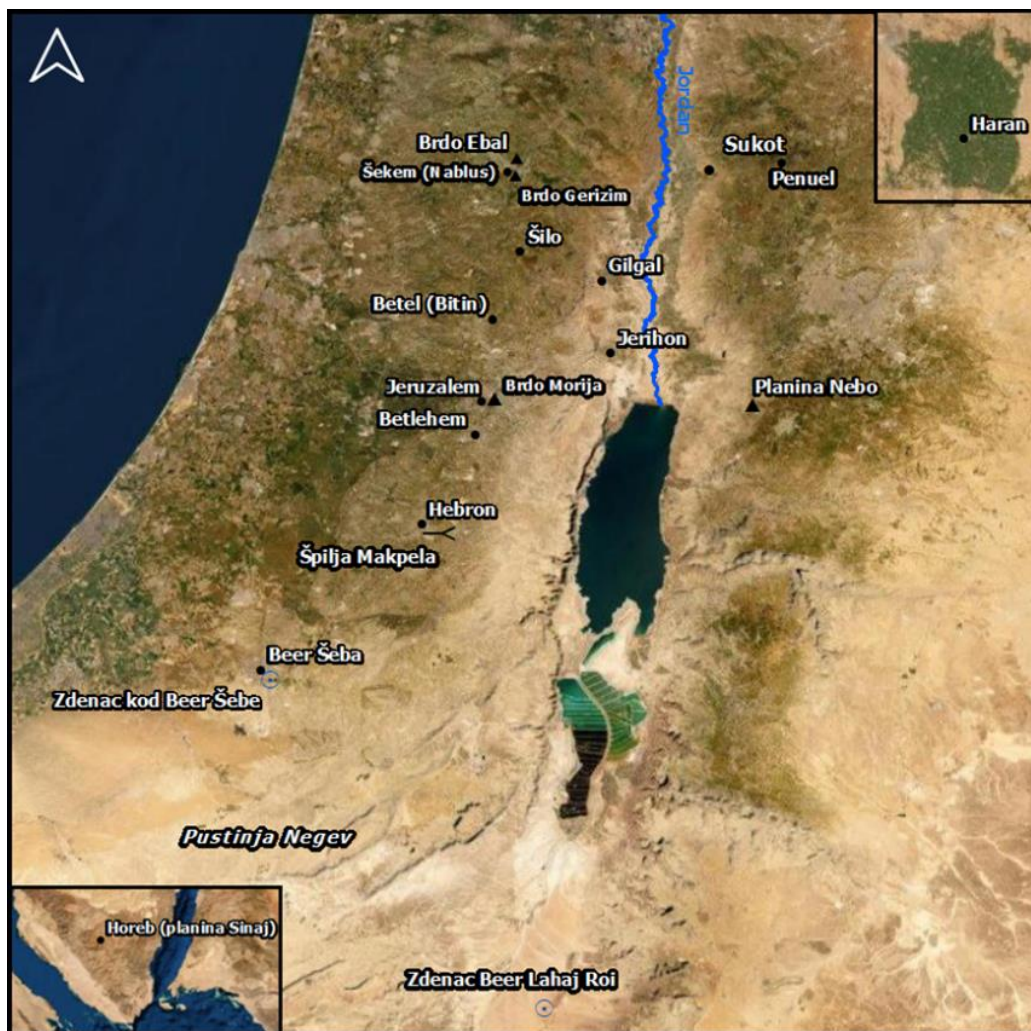
Starozavjetna sveta mjesta mogu se podijeliti na različite načine, međutim za ovaj rad su najbitnije sljedeće dvije podjela. Najprije je to povijesna podjela koja obuhvaća tri razdoblja:

- a) razdoblje patrijarha
- b) razdoblje Izlaska i osvajanja Obećane zemlje
- c) razdoblje Jedinственog Kraljevstva i političke dezintegracije.

Druga podjela jest na:

- a) prirodna sveta mjesta i
- b) antropogena sveta mjesta (Slika 4.).

Prirodna sveta mjesta su: uzvisine, doline, pustinje, špilje, izvori, oaze, potoci, rijeke, drvo, kamen, zdenci, a antropogena su sela i gradovi. Kontekst izdvajanja svetih mjesta prati njihov povijesni tijek, ali u slojevima. To znači kada se prvi put spomene neko mjesto, na tom dijelu je objašnjena važnost u tom povijesnom razdoblju, ali i u onom budućem i sadašnjem.

Slika 4. Starozavjetna sveta mjesta (Izvor: autor; ESRI, 2021.)

5.1. Razdoblje patrijarha

Patrijarsi Abraham, Izak i Jakov su bili pastirski polunomadi koji su obilazeći zemlju imali svakodnevne kontakte sa sjedilačkom populacijom. Brdoviti krajevi Palestine su bili dobri za ispašu životinja tijekom ljeta, a za vrijeme zime su vodu i pašnjake pronalazili u nizinama gdje je i bila većina gradova. Nakon ljetne žetve, nomadi bi puštali svoju stoku na ta polja, koja su na taj način bila pognojena, a prava na ispašu i pojenje životinja dogovarala su se pregovorima (Bimson, 2011). Iako se za prvo sveto mjesto u Bibliji navodi Šator sastanka (Izl 25, 8-9), ipak se daje iščitati kako su mnoga mjesta za Abrahamov narod i prije izgradnje Šatora sastanka bila posebna, sveta.

Najprije je to mjesto Haran (Post 12, 1-4) u kojem se Bog, Jahve prvi put objavljuje Abramom i daje mu obećanje velikog potomstva, zemlje i blagoslova.¹⁶ Haran (hebr. planinar/veoma suho) je važno trgovačko čvorište te nakon pada Ninive, glavni asirski grad i vrlo važan biblijski grad u kojemu je Jakov, Izakov sin, radio za Labana, svoga ujaka koji mu je dao kćeri Rahelu i Leu za žene (Post 29, 1-18.27-28) (Dodig, 2020).

Dolaskom u Obećanu zemlju, Kanaan, Bog se objavljuje Abramom koji je prošao tom zemljom do mjesta Šekema (Slika 5.) – do hrasta¹⁷ More i tu je podigao žrtvenik (Post 12, 6-7). Šekem (hebr. vrat, leđa, ramena, plećka) se nalazi između brda Ebal (Brdo prokletstva) i Gerizima (Brdo blagoslova)¹⁸ (Dodig, 2020; Modrić, 2013) na lokaciji današnjeg mjesta Balata, (ballat što znači hrast; Lujčić, 2016). Šekem je prvo Jakovljevo sjedište u Kanaanu gdje je kupio komad zemlje kada se vraćao iz Mezopotamije, tamo je postavio svoj šator te podigao žrtvenik i zazvao Boga (El, Bog Izraelov) te iskopao zdenac¹⁹ za sebe, svoje sinove i stoku (Post 33, 18-20). Šekem je Jakov ostavio svome sinu Josipu, gdje su bile prebačene njegove kosti poslije Izlaska (Post 48, 22; Jš 24, 32). Jošua je odredio taj grad da bude utočište²⁰; tu je sabrao plemena i obnovio savez s Bogom. Na gori Ebalu pokraj Šekema podignut je Jahvin žrtvenik²¹ i tamo se čitao Zakon (Jš 8, 30-35; 20, 7; 24, 1). Bog je zapovjedio da se neklesano kamenje podigne na tom brdu te da se na njih urežu riječi Zakona te da se prinose žrtve (Pnz 27, 1-9).²² Za vrijeme sudaca u tom gradu je postojala kula i unutar nje hram El-Berit (Bog saveza) (Suci 9, 1.31). Njegov kralj je bio Abimelek koji ga je i razrušio (Suci 9, 1-6. 42-49). Obnovljen je bio učinjen prijestolnicom u vrijeme vladanja Jeroboama u Sjevernom kraljevstvu što je dovelo najprije do

¹⁶ Noa je prokleo svoga sina Hama tako da je njegovo potomstvo, Kanaanci, bilo podložno Šemu, praocu Abrahamu i Izraelcima, i Jafetu čiji će se potomci širiti na račun Šema (usp. Post 9, 18-28; R. de Vaux (2014.): Knjiga Postanka (fusnota), u: *Jeruzalemska Biblija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 22).

¹⁷ Hebr. *elon, elah, ešel* od *el*, najstariji naziv za Boga; u biblijskom smislu hrast je uz pistaciju sveto stablo, mjesto susreta Boga i čovjeka (Post 18, 1-8; Suci 6, 11.19), ono je mjesto primirja (Post 21, 33; Suci 9, 6; Jš 24, 25-26), ali i Božje pravde/providnosti (2Sam 18, 9-10) (usp. URL 12).

¹⁸ Jošua, prema Mojsijevu nalogu, stojeći između dvaju brda čita Toru, izričući blagoslove okrenut prema Gerizimu na kojemu su jedan dio plemena te prokletstva okrenut prema brdu Ebalu na kojemu su drugi dio plemena (usp. Pnz 11, 26-30; 27, 11-26).

¹⁹ Taj zdenac ima važno značenje i za kršćane, jer su se ondje susreli Isus i Samarijanka (Iv 4, 4-9).

²⁰ Gradovi-utočišta prema zakonu utočišta (Izl 21,13) su mjesta gdje su Izraelci mogli pobjeći ako bi koga nehotice ubili, pa bi ih proganjao krvni osvetnik (Jš 20, 1-3).

²¹ Po samarijskoj predaji, Jošua je oltar podignuo na brdu Gerizimu, ne na Ebalu, pa se pretpostavlja da su Samarijanci tu kasnije izgradili svoj hram kao protutežu jeruzalemskom Hramu, a posebno onda značenje ima i za kršćane, jer je Samarijanka u razgovoru s Isusom rekla „*Naši su se očevi klanjali na ovome brdu*“ (Iv 4, 20-23) (usp. Modrić, 2013: 409-410).

²² Podizanje kamenja je bila kanaanska/mezopotamska religiozna radnja; kamen (hebr. *macebah* (u kanaanskoj religiji simboli muških božanstava) – uspravljen stup, mjesto pomazanja, Post 28, 22) je često bio granica odvajanja zemljišnog posjeda (Post 31, 51-54), znak Božje prisutnosti (Post 35, 14); obećanje i savez (Jš 24); učvršćivanjem nacionalnog identiteta Izraelci odbacuju tu praksu, jer se smatrala idolopoklonstvom (Izl 23, 24; 34, 13; Lev 26, 1); u ovom slučaju može se reći kako su kamenja bila preteča današnjih oltara i hramova (usp. URL 14; Vaux, 2014:41).

političkog, a onda i do vjerskog raskola među sjevernim i južnim izraelskim plemenima (1Kr 12).²³

Slika 5. *Šekem između brda Ebal i Gerizim* (Izvor: autor, Google Earth Pro)

Abram je podigao i drugi žrtvenik, ali na zapadu od Betela do Aja (hebr. ruševina) na istoku, odakle se primicao Negebu (Post 12, 8-9) te je tamo zazivao ime Jahvino (Post 13, 4). Betel (hebr. bet-kuća, el-bog; Božja kuća) se izdvaja kao sveto mjesto u kojem je Jakov usnio san u kojem mu se objavio Bog njegova djeda Abrahama i oca Izaka, na što je Jakov ostao zaprepašten. To mjesto nazvao je kućom Božjom, vratima nebeskim. Kamen na kojem je zaspao je uspravio i izlio na nj ulje i zavjetovao se Bogu (Post 28, 10-22). Poglavlje Post 35, 6-7 govori kako je Jakov to mjesto nazvao El Betel, jer mu se Bog ondje objavio kao El Šadaj, a do tada je to mjesto zvano Luz (hebr. bademovo drvo). Rebeka je tamo sahranila svoju dojilju Deboru, pod hrastom koji se od tad zove „Tužni hrast“ (Post 35, 8) (Dodig, 2020). U vrijeme sudaca za Izraelce je Betel postao središte religioznog života i mjesto okupljanja gdje je postojala proročka škola (Suci 20, 26-28; 2Kr 2, 3); kralj Jeroboam I. (10. st. pr. Kr.) je ondje izgradio svetište, ali teletu (1Kr 12, 16-33), a Amos prorokuje o njegovom uništenju, što se i zbilo (Am 7,9-11; 2Kr 17, 26-28). Danas je to arapsko selo Bitin (Modrić, 2013).

²³ Potpuni pad Šekem je doživio u vrijeme Ivana Hirkana I. 128. g. pr. Kr., a zatim je izgrađen Neapolis, današnji glavni grad Samarije Nablus, gdje živi oko 160 000 muslimanskih Arapa, najveći i najvažniji grad Zapadne obale Jordana, središte otpora onome što oni smatraju izraelskom okupacijom (usp. Modrić, 2013 i Lujić, 2016).

Prostorna uvjetovanost Obećane zemlje možda je najočitija u pojavi prirodnih katastrofa poput suše koja nužno rezultira nestašicom hrane, što je vidljivo u Abramovom odlasku u Egipat koji nije ovisio o sredozemnim kišama zbog natopljene doline Nila (Post 12, 10). Povratkom iz Egipta naselio se kod hrasta Mamre²⁴ u Hebronu, gdje je Jahvi podigao žrtvenik (Post 13, 18), koji mu se kasnije opet ukazao tu i najavio Izakovo rođenje (Post 18, 1-15). Tu je saznao da mu je bratić Lot zarobljen u Sodomi pa je uslijedilo ratovanje s plemenskim kraljevima koje je uspio protjerati, zahvaljujući i svojim saveznicima Amorejcima koji su također bili napadnuti (Post 14, 12-16). Tada je Abram prvi put spomenut kao Hebrejac te se u dolini Šave nakon pobjede susreo i blagovao sa Melkisedekom, kraljem Šalema (Post 14, 13.18-20). Hebron (Mamre; Kirjat Arba, hebr. Grad četvorice (Post 23,2; 35,27; Jš 14,15, u Judinoj gori (Jš 20,7; 21,11), jedan od četiri sveta židovska grada uz Jeruzalem, Cfat (Safed) i Tiberijadu²⁵, leži na judejskim brežuljcima (870 do 1000 m nadmorske visine). Abraham je kupio zemljište nasuprot Mamri, špilju Makpelu (hebr. HaMachpela, dvostruk), za 400 srebrnjaka od Hetita, za grob Sari, a tamo su pokopani i on i Izak sa svojom ženom Rebekom i Jakov sa svojom ženom Leom (Post 23; 25, 5-11; 49, 29-33; 50, 1-14) pa je ta špilja postala obiteljska grobnica patrijarha za Židove (Slika 6). U Hebronu je za kralja bio pomazan David pa je taj grad bio prva prijestolnica židovskog kraljevstva prije Jeruzalema (2Sam 5, 1; 1Ljet 11, 1).²⁶ Dolina Šave (hebr. šaveh, ravnica) ili Kraljev dol se nalazi nešto manje od 400 m od Jeruzalema, a spominje se još i kao mjesto gdje je Davidov sin Abšalom sebi izgradio spomenik (2Sam 18, 18). Šalem (hebr. savršen, potpun, miran) se spominje još i u Ps 76 u kojemu je bio Šator Božji (Dodig, 2020). Židovska predaja i crkveni oci poistovjećuju ga sa Jeruzalemom, a njegov kralj-svećenik Melkisedek sa kanaanskim imenom Adoni-Sedek (Jš 10,1) smatra se kao pralikom Davida i Mesije.²⁷

²⁴ Arap. Haram Ramet al-Halil, Sveta uzvisina (Božjeg) prijatelja, usp. Modrić, 2013:312.

²⁵ Prema modernoj židovskoj tradiciji (usp. Modrić, 2013. i URL 15).

²⁶ Herod je podigao zidine građene od kamenih blokova čime je zaštitio grobove patrijarha u Makpelskoj špilji, grč. temenos, sveti prostor; Hebron je 1995. postao dio Palestinskoga autonomnog područja (usp. Modrić, 2013: 316-318), a 2017. UNESCO je označio Hebron sveto mjesto židovske grobnice patrijarha i muslimanske džamije Al-Haram-al-Ibrahimi kao ugroženom svjetskom kulturnom baštinom koju je potrebno zaštititi (usp. URL 16).

²⁷ Usp. Vaux, 2014: 26.

Slika 6. Grobnica patrijarha u Hebronu (URL 17)

Važna mjesta koja se pojavljuju kao sveta u knjizi Postanka, u vrijeme patrijarha jesu mjesta u pustinji Negev (hebr. ngb, suha zemlja). To je ponajprije zdenac Beer Lahaj Roi – Zdenac životvornog Svevida, gdje se anđeo Jahvin objavio Hagari, sluškinji Sarinoj, ženi Abrahamovoj (Post 16, 7. 13-14), a zatim i zdenac kod Beer Šebe²⁸ – Zdenac zakletve, koji je iskopao Abraham u znak zakletve koju je sklopio sa Abimelekom, gerarskim kraljem da više ne prisvajaju njegovu vodu. Ondje je zazvao ime Jahve – Boga vječnoga i zasadio tamarisku (Post 21, 22-34). U Beer Šebi je i Izak podigao Jahvi žrtvenik i iskopao zdenac, jer su ga Filistejci²⁹ zatrpali (Post 26, 23-33), a Jakovljeva prinos žrtve je bila posljednja teofanija iz doba patrijarha (Post 46, 1-5). To je bio grad koji je čuvao južnu granicu (Modrić, 2013) i u koji je pobjegao prorok Ilija skrivajući se od kraljice Izabele (1Kr 19, 3-8). Beer Šeba je bila jedino sveto mjesto svih triju patrijarha.³⁰

Potrebno je naglasiti kako sveta mjesta na otvorenom ukazuju na istočnjačku praksu podizanja svetišta na takvim područjima u kojima se izdvaja neki poseban, za zajednicu važan objekt: zdenac ili izvor, stablo te oltar ili kamen (Modrić, 2013). Bog ispunjava svoje obećanje te je Abrahamu dao Izaka (Post 21, 7). Zatim se naizgled događa paradoks: Bog traži od svojega

²⁸ Kruženje vode sa sjevernog Negeba (Modrić, 2013).

²⁹ Filistejci su bili dio šire skupine „narodi s mora“ (usp. Lawrence, 2012).

³⁰ Beer Šeba ili „vrata pustinje“, danas moderan židovski grad, sa sveučilištem i tvornicama, važno prometno čvorište, kulturo središte Negeba, gdje se svakog četvrtka prije podne okupljaju beduini na tržnici i kupuju i nude svakovrsnu robu, slično kao i u najstarijim vremenima (Modrić, 2013:326).

vjernog sluge žrtvovanje dugo iščekivanog sina, i to na brdu Moriji, koje stoga postaje sveto mjesto. Morija (Jahve provida; herb. od Boga vidljiv, izabran od Boga) se nalazi između brda Sion na Zapadu (glavno uporište Jebusejaca, južna strana Jeruzalema) i Maslinske gore na istoku, od koje je razdvaja dolina Kidron, a s njezine južne strane izvire Gihon. Vodom iz Gihona opskrbljivao se, tunelom kojeg je izgradio Ezekija, grad Jeruzalem. Ta voda dopremala se do kupališta Siloam izvan gradskih zidina (2Kr 20, 20) (Whitney, 1899; Price i House, 2017). Kod Siloama Isus je ozdravio uzetoga (Iv 5, 1-2). Taj prostor, čiji kontinuitet važnosti započinje Božjom kušnjom Abrahama, posebno značenje poprima u izraelskom kraljevstvu. David je kupio zemljište od Araune Jebusejca (2Sam 24; 25) zvano Ornanovo gumno (1Ljet 21, 18) i ondje izgradio žrtvenik (1Ljet 21, 15-16; 2Sam 24, 18) *kako bi prestao pomor u narodu*³¹, a Salomon je na tom mjestu sagradio Hram (2Ljet 3, 1-2). Od tada je to mjesto postalo poznato kao Brdo hrama (Price i House, 2017).

Abrahamu se rodio Izak, a Izaku Jakov i Ezav (Post 25, 1-26). S obzirom na to da je Jakov na prevaru dobio očev blagoslov, morao je bježati od svog brata Ezava (Post 27, 1-43). Izbjegao je u Haran, oženio je Leu i Rahelu te dobiva potomke (Post 28; 29). Pobjegao je zatim iz Harana zbog svađe s Labanovim sinovima i krenuo zbog Jahvine naredbe k svome ocu Izaku u kanaansku zemlju (Post 31). Pripremajući za susret s bratom Ezavom, prebacio je svoje žene, sluškinje i jedanaestoro djece preko potoka Jaboka, a zatim je ostao sam (Post 32, 23-25). Na tom mjestu hrvaio se s nekim čovjekom, koji ga je prozvao Izraelom, jer se borio i s Bogom i s ljudima te nadvladao (Post 32, 25.28-29). Tom mjestu Jakov je dao ime Penuel – jer je vidio Boga licem u lice i unatoč tome ostao živ (Post 32, 31). Ovdje se dakle prvi put spominje ime Izrael, pa se s tim u vezi kanaanska zemlja počela nazivati zemlja Izraelova (*Erec Israel*). Jakov se trajno nastanio u Betelu te na tom mjestu počinje povijest o njegovih 12 sinova od kojih se razvilo 12 izraelskih plemena. Kada mu se rodio zadnji sin Benjamin, njegova žena Rahela je umrla, a sahranili su je u Efrati to jest u Betlehemu (Post 35, 16-20). Betlehem (hebr. kuća kruha), osim što je nedaleko od njega Rahelin grob, važan je i stoga što se u tom gradu rodio David (1Sam 17, 12). Grad je utvrdio Salomonov sin Roboam (2Ljet 11, 5), a prema riječima proroka Miheja, bio je jedan od najmanjih Judinih gradova (Mih 5, 1). No, svoju najveću važnost dobiva zbog Isusa Krista, Davidova potomka i Mesije koji se ondje rodio i ispunio proročanstva (Mt 2, 1; Lk 2, 4; Iv 7, 42). Stoga je to mjesto osim za Židove vrlo bitno i za kršćane, ali i muslimanima koji su ondje izgradili džamiju s minaretom (Modrić, 2013).

³¹ Radi se o kugi koju je Jahve pustio na Izraelce zbog njihovog odmetništva (usp. 2Sam 24, 10-17).

Jednog od Izraelovih sinova, Josipa, braća su prodala u Egipat, i to za dvadeset srebrnih šekela, što je bila prosječna cijena jednog roba u to vrijeme (Lawrence, 2012). No, Josip je imao talent tumačenja snova što se svidjelo faraonu te ga je postavio upraviteljem (Post 41, 37-42). Njegova su braća kasnije dolazila u Egipat, jer je u svim susjednim zemljama nastala žestoka glad, a nakon nekog vremena Josip im se i očitovao te su se trajno nastanili u Egiptu, u pokraji nu Gošen³², gdje im je Josip dao zemlju koju su obrađivali (Post 42-47).

5.2. Razdoblje Izlaska i osvajanja Obećane zemlje

U Egiptu su Izraelci doživjeli velik demografski rast (Izl 1,7). Kada je sav naraštaj kojemu su bile poznate okolnosti njihove selidbe umro i kad je na vlast došao novi faraon doživjeli su velika ugnjetavanja i tlačenja (Izl 1,11.13-14). Postavio ih je za svoje robove i izdao naredbu da se svi muški izraelski prvorođenci ubiju, očito u namjeri da obuzda njihov daljnji demografski rast (Izl 1, 10). Zahvaljujući dovitljivosti faraonove kćeri i njezine sluškinje, Mojsije je preživio tu restriktivnu populacijsku mjeru, pa ga je Bog pozvao za vođu izraelskom narodu (Izl 2, 1-10; 3, 1-12). Mojsije je odgojen na faraonovom dvoru, ali je izgnan kada je utvrđeno njegovo podrijetlo i postao je pastir. Goneći stado na brdu Horebu (Slika 7.) objavio mu se Bog u gorućem grmu (Izl 3, 2). Horeb (hebr. hareb, suh, opustošen, suho mjesto, dvopek), brdo Božje, je mjesto na kojemu je Bog prvi put objavio svoje ime (Izl 3, 13) i na kojem je Mojsije proboravio 40 dana i 40 noći (Izl 24, 18; Pnz 9,9). U Bibliji se naziva sveto tlo, Sinaj³³ (Izl 3, 5), vrh na visini od 2285 m. Arapi ga nazivaju Džebel Musa ili Mojsijevo brdo (Modrić, 2013). Danas se može doći do vrha dvama putevima, pa čak i na devama, na kojima se nalaze različiti objekti, poput samostana sv. Katarine na Brdu sv. Katarine, Visoravan sedamdesetorice na spomen onih starješina koje je Mojsije sa sobom poveo tijekom sklapanja Saveza (Izl 24, 1-18), zatim Ilijina kapela sa špiljom (1Kr 19, 8-13), a na samom vrhu se nalazi kapela Trojstvenom Bogu, kraj koje je i mala džamija (Modrić, 2013). Ono je mjesto na kojemu je poslije izlaska iz Egipta Bog Mojsiju dao Deset Božjih zapovijedi (Knjiga Saveza) (Izl 20, 1-17; Pnz 5, 1-21). Tada je konačno ustanovljeno jednoboštvo po kojem se židovski narod

³² Istočni dio delte Nila za koji se smatrao da je najbolji dio zemlje (usp. Lawrence, 2012).

³³ Postoji nekoliko teorija o točnom položaju Sinaja: kršćanska predaja ga od 4.st. smješta na jug poluotoka; suvremeno mišljenje je u opisu teofanije (Izl 19, 6) i putovanja (Br 33, 1+), pa smješta Sinaj u Arabiju, gdje je prema povijesnim zapisima bilo živih vulkana, ali drugi tekstovi pretpostavljaju smještaj Sinaja bliže Egiptu i na jug Palestine; druga teorija povezana s prethodnom upućuje na smještaj kod Kadeša (Suc 5 ,4; Pnz 32, 2, Hab 3, 3); no, zadirući dublje u biblijske tekstove Kadeš se nikada ne vezuje sa sinajskom pustinjom, stoga smještaj na jug sinajskog poluotoka ostaje najvjerojatiji (Couroyer, B. (2014). Knjiga Izlaska, fusno ta u: Jeruzalemska Biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb: 86; također vidi: Counted i Wats, 2017:222).

izdvajao među drugim narodima Bliskog Istoka i od tada postaju Izabrani narod: *Stoga, budete li mi se vjerno pokoravali i držali moj Savez, vi će te mi biti predraga svojina mimo sve narode – ta moj je sav svijet! – vi ćete mi biti kraljevstvo svećenika, narod svet.* Tim riječima (Jahve) oslovi Izraelce. Time je izložen trajni nauk o svetosti (Izl 19, 3- 7; Pnz 7,7-8; 26, 16-19) te sklopljen Savez: *Sve riječi što ih Jahve reče, vršit ćemo (...)* Prihvati zatim Knjigu Saveza pa je narodu glasno pročita, a narod uzvratil: *Sve što je Jahve rekao, izvršit ćemo i poslušat ćemo.* Mojsije potom uzme krvi te poškropi narod govoreći: *Ovo je krv Saveza koji je Jahve s vama uspostavio na temelju svih ovih riječi* (Izl 24, 3.7-8). Ta uzvisina sadrži bogatu simboliku prostora na kojemu se ostvaruje veza Boga i čovjeka. Vizualno se na njoj dodiruju nebo i zemlja koja se uzdiže prema nebu.

Slika 7. *Sinaj* (URL 18)

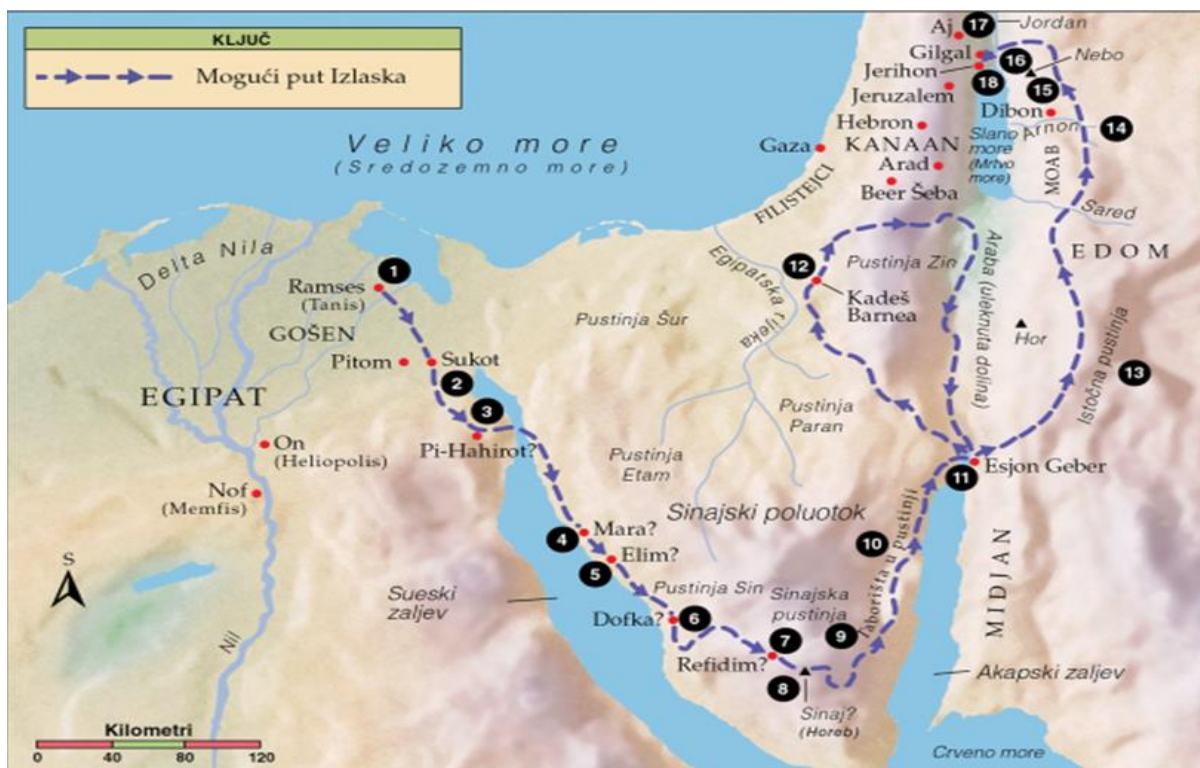
Sinaj kao glavna stanica na putu do obećane zemlje mjesto je autoriteta i svetosti (Counted i Wats, 2017) na kojem se sklopio Savez. Odražava ono što će se tek dogoditi Izraelcima u budućnosti, a to je ispunjenje Božjeg plana da zaposjednu kanaansku zemlju (Pardon, 2016). Savezom se uređuje i propisuje pravo (Izl 21,1), etika (Izl 22, 21-27; 23, 1-9) te bogoštovlje (Izl 20, 22-26; 22, 28-3; 23, 10-19) i tako se osniva narod kao narod, što znači da je Sinaj mjesto na kojem je Bog Izraelcima dao duhovnu zemlju bez koje bi geografska veličina zemlje ostala

neprihvatljiva za stanovanje.³⁴ Tako Sinaj sa svojim imenom i enormnošću i u Obećanoj zemlji zauvijek ostaje nazočan (Ratzinger, 2015).

Izlazak izraelskog naroda iz egipatskog ropstva (Slika 8.) može se pratiti kroz četiri etape i 41 postaju (Br 33; Jurič, 1987)³⁵:

- a) Ramzes (Egipat) – Mara (četiri postaje),
- b) Mara – Sinaj (sedam postaja),
- c) Sinaj – Kadeš (21 postaja)
- d) Kadeš – Moapska polja, Jordan (devet postaja).

Sve te postaje nisu svete, ali su imale značajnu ulogu u povijesti Izraela i zato će se ovdje spomenuti one koje Biblija posebno ističe ili ih više puta spominje. Izlazak iz Egipta i putovanje kroz pustinju obilježeni su ratnim pohodima.³⁶ Nakon prelaska preko Crvenog mora, prvo značajno mjesto jest Mara (hebr. gorka). Ondje su se utaborili nakon Izlaska i prvi je pustinjski izvor na koji su naišli, a s obzirom da je voda bila gorka, kao što samo ime kazuje, Mojsije ju je učinio slatkom (Izl 15, 22-25).

Slika 8. *Izlazak iz Egipta i ulazak u Obećanu zemlju* (URL 19)

³⁴ Zemlja kanaanska je prije svega analogija duhovnog, vječnog posjeda (Post 17, 8; 28, 4; 48, 4; Izl 6, 7; Lev 14, 34; Pnz 1, 8; 2, 12; 4, 1; Jš 1, 15).

³⁵ Postoji barem dvije tradicije (Izl 13, 17-18) koje govore o rutama za koje se pretpostavlja da su Izraelci prošli prilikom izlaska iz Egipta te da nisu sva plemena išli jednom, istom, već da su se razdvojila. Jedna upućuje da su Izraelci išli izravno od Egipta do Kadeša, a druga da su prošli kroz Sinaj; problem dviju tradicija, dakle *kadeške* i *sinajske* do danas nije riješen (Jurič, 1987).

³⁶ Usp. Abel, F. M. (2014): Knjiga o Jošui, Uvod, u: Jeruzalemska Biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 225.

Pretpostavlja se da je današnja lokacija Ajun Musa, Mojsijevi izvori, 13 km od Sueza, jer sadrži brojne izvore i vegetaciju (Jurič, 1987). Tijekom putovanja pustinjom, Izraelci su često mrmrljali protiv Mojsija i protiv Boga, ali su se događala brojna čudesa, poput hrane koju im je Bog proviđao (Izl 16,13-15.35). Posljednja postaja prije dolaska na Sinaj, jest Refidim³⁷ koji je poznat pod imenom Massa (hebr. kušnja) i Meriba (hebr. prigovaranje). U Refidimu je Mojsije opet narodu omogućio vodu (Izl 17, 6), ratovali su i izvojevali pobjedu nad Amalećanima (Izl 17, 8.13), i Mojsije je tamo podigao žrtvenik (Izl 17, 15) te zajedno s tastom Jitrom postavio suce (Izl 18, 24-27). Čitav ostatak Knjige Izlaska je posvećen boravku naroda u Sinajskoj pustinji, a o tome piše i u Levitskom zakoniku i dijelom u knjizi Brojeva. Naime, ključni dio sklopljenog Saveza na Sinaju, a koji predstavlja sabirnu točku svih onih djelatnosti patrijarha kao što su podizanje šatora i gradnja žrtvenika te svih onih događaja izraelskog naroda koji su se dogodili nakon Saveza, izraženo je u sljedećoj rečenici: *Neka mi sagrade Svetište da mogu boraviti među njima. Pri gradnji Prebivališta i svega u njemu postupi točno prema uzorku koji ti pokažem.* (Izl 25, 8-9). Kao što je dosad istaknuto, sveta mjesta su mjesta na kojima se narodu objavio Bog i gdje zatim narod obavlja bogoštovlje, a Božja objava je najjasnija upravo na Sinaju, koji postaje Božje Prebivalište (Izl 24, 16; Pnz 33, 2; Suci 5, 4-5). Ondje im je Bog dao upute za izradu Šatora sastanka (lat. tabernaculum: svetohranište u kršćanskim crkvama prostor gdje se čuvaju posvećene hostije) i Kovčega saveza³⁸ (bio je dio Šatora koji se zove Svetinja nad svetinjama) kako bi mogao prebivati među njima. Dakle to je prvo sveto mjesto koje je Bog sam odredio (Slika 9.). Unutar Kovčega saveza nalazile su se kamene ploče sa Deset zapovijedi, mana i Aronov štap (Izl 16, 1+; Br 17, 25; Izl 24-25; 30, 1; Hebr 9, 1-10).³⁹

Šator – Prebivalište (hebr. miškan, svetište u pustinji) se općenito odnosi na prenosivo svetište koje ocrta potrebe nomadskog stanovništva⁴⁰ (Couroyer, 2014): *Sve vrijeme njihova putovanja, kad god bi se oblak digao s Prebivališta, Izraelci bi krenuli, ali ako se oblak ne bi digao, ni oni ne bi na put polazili sve do dana dok se ne bi digao.* (Izl 40, 36-37). Salomon je izgradio Hram po uzoru na Šator sastanka (1Kr 1) i u njega unio Kovčeg Saveza (1Kr 8, 1-8).

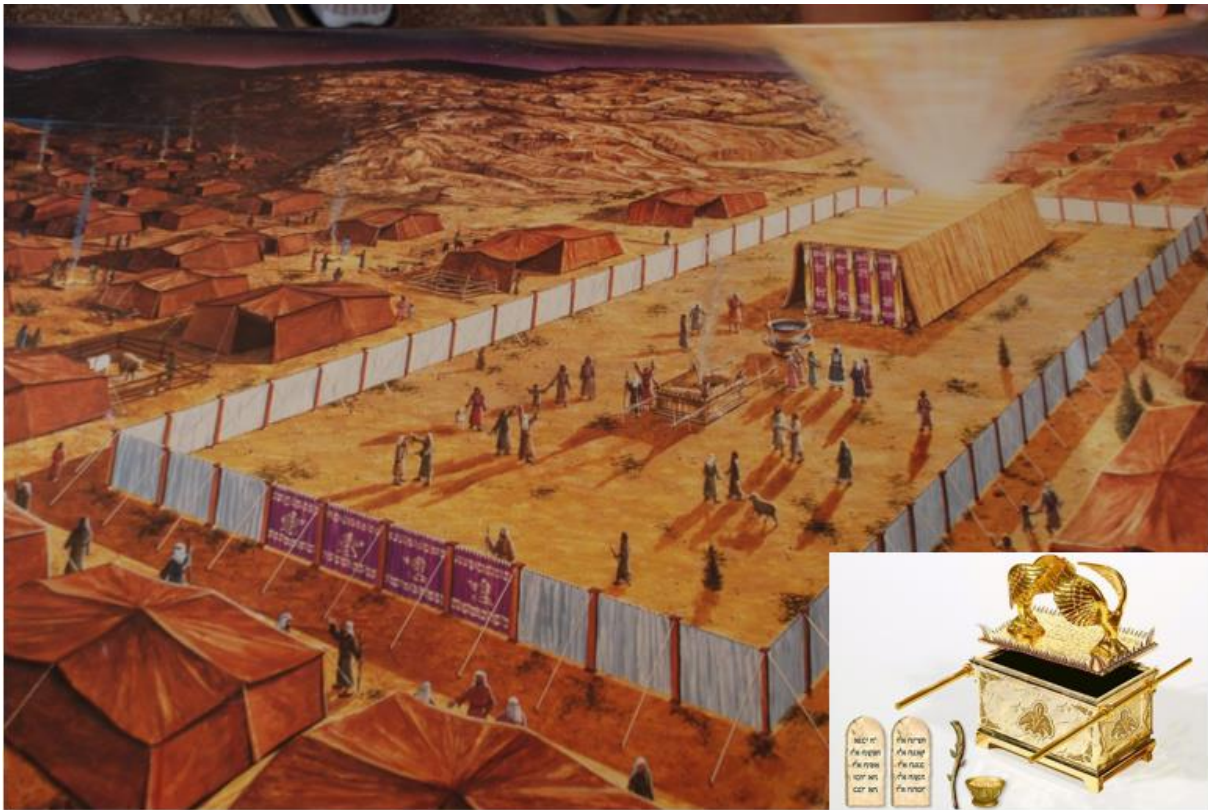
³⁷ Danas mu je nemoguće odrediti točan položaj, postoje indicije da je to lokacija današnjeg Wadi Feirana, oazu bogatu vodom (Hoffmeier, 2005).

³⁸ Od bagremova drveta, pozlaćen, sa zlatnim poklopcem s dva kerubina (Pomirilište, hebr. kapporet, okajati, ispaštati izbrisati) (Izl 25, 10-15).

³⁹ U kršćanskoj predaji drži se da je Kovčeg saveza predznak koji nalazi ispunjenje u Mariji, Isusovoj majci: Isus je Riječ, Logos (Deset zapovijedi) (Iv 1,1), Isus je kruh s neba (mana) (Iv 6, 35) i Isus je svećenik (Aronov štap) (Heb 5, 5) (usp. Rebić, 1971.; URL 22).

⁴⁰ Vjerojatno su se poslužili već postojećim egipatskim standardima prilikom izrade prijenosnog svetišta, a i poznato je kako je Mojsije živio u Midjanu (Izl 2, 15-21), a arheolozi su pronašli svetište u obliku šatora u dolini Arab (usp. Lawrence, 2012).

Od tada je Božje prebivalište jedino i isključivo Hram (1Kr 8, 10-13). U knjizi Ponovljenog zakona povijesno se obrazlaže nauk o *izabranju* Izraela i ocrtava teokratsko uređenje.⁴¹

Slika 9. Šator sastanka i Kovčeg saveza (URL 20 i URL 21)

Izraelci su se iz Sinaja zaputili prema Kadešu (Br 33, 16-36). Kadeš Barnea (hebr. Quadesh, *svet*; Barnea, *pustinja lutanja*) je mjesto u pustinji Sin, u kojem je pokopana Mojsijeva i Aronova sestra Mirjam (Br 20, 1). Mojsije od tamo slao uhode u Kanaan da izvide tu zemlju, otkuda su se vratili s grozdovima, mogranjima i smokvama (Br 13, 23) i potvrdili da zaista njome teče med i mlijeko (Br 13, 27) te glasnike kralju Edoma kako bi mogli proći (Br 20, 14-17). Od Kadeša su se Izraelci zaputili prema Moapskom polju (istočna strana Mrtvog mora), a na putu između su se zaustavili na devet postaja, od kojih je najbitnije brdo Hor na kojem je umro Aron (Br 20, 22.28; 33, 37-38). Zatim su se utaborili uz Jordan, na Moapskim poljanama, gdje je Bog izdao zapovijedi i zakone Izraelcima (Br 36, 13). Na brdu Nebo u blizini, s kojeg se vidi čitav Kanaan, umro je Mojsije (Pnz 34, 1-5). Brdo Nebo⁴² značajno je još i zato što je prorok Jeremija prije uništenja Jeruzalema 586. g. pr. Kr. ondje sakrio obredne stvari, među kojima je i Šator i Kovčeg saveza, koji nakon toga nikad više nije pronađen (2Mak 2, 1-8; URL

⁴¹ Usp. Abel, F. M. (2014): Knjiga o Jošui, Uvod, u: *Jeruzalemska Biblija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 225.

⁴² U bizantskom razdoblju, kršćani su ondje izgradili crkvu na uspomenu Mojsija, danas je u posjedu franjevac (Modrić, 2013).

23). Jedan od značajnijih svetih ratova, ovaj put na Moapskim poljanama, bio je s Amorejcima kada su zauzeli Hešbon (hebr. uporište), glavni grad Sihona, stočarski kraj istočno od rijeke Jordan (Br 21, 26; 32, 3; Jš 12, 2; 21; Iz 16, 9; Jr 48, 2).

Pod vodstvom Jošue (hebr. Bog spašava) Izraelci su ušli u *zemlju kojom teku med i mlijeko* (Izl 3, 8.17; 13,5; 33,3; Lev 20,24) srušivši grad Jerihon. Jerihon (hebr. grad mjeseca; mjesto mirisa) se nalazi u Jordanskoj dolini.⁴³ Najstariji grad na svijetu, plodan palmama, pa stoga i grad palmi (Pnz 34,3; Dodig, 2020). Već je u mlađe kameno doba bio utvrđeni grad, organizirano naselje koji je trgovao solju, sumporom i asfaltom, svoj procvat doživljava za Herodove vladavine kojemu je bio omiljeno zimovalište i gdje je izgradio amfiteatar, raskošne palače, vodovode koji su natapali vrtove (Modrić, 2013). Tri puta je bio rušen i građen, a danas je oaza bogata voćem i povrćem (Lujić, 2016). Jordan (hebr. silaziti, onaj koji pada), sveta rijeka koja je bila ključna za preživljavanje u pustinjskom kraju, izvire na više mjesta na Hermonu, strmoglavo ide u Genezaretsko jezero, a potom kroz Jordansku dolinu u Mrtvo more. Uz rijeku Jordan se utaborio Lot, koji svjedoči kako je jordanska dolina bila dobro natopljena (Post 13,10) Čudesno se razdvojila⁴⁴ pri prelasku Izraelaca u kanaansku zemlju (Jš 18, 18). Uz nju je Elizej naslijedio Iliju (2Kr 2, 1-14).⁴⁵ Smatralo se da ima purifikacijska svojstva, pa su se Židovi u njoj fizički prali od nečistoće, ali i od grijeha, što su činili obrednim pranjima (2Kr 5, 10-12).

Ulaskom i osvajanjem Obećane zemlje, što ratnim pohodima, što mirnim prodiranjem i sklapanjem saveza sa prijašnjim stanovnicima, izgrađen je niz gradova i svetišta poput Dana, Tanaka, Šila, gore Tabor i Karmel. Prvo svetište nakon prelaska Jordana je Gilgal (hebr. krug od kamenja) gdje su postavili 12 kamenova kao spomen (Jš 4, 19). Pohodili su ga i Samuel, Ilija i Elizej (2Sam 19, 16; 2Kr 4, 38). To mjesto je spomen na obrezanje i na prvu Pashu u Kanaanu (Jš 5, 9-10). Gilgal je ishodišna postaja za daljnja osvajanja Kanana (Jš 10, 6; 14, 6), a bilo je snažno političko i vjersko ishodište za vrijeme kralja Šaula kojega je narod tamo i postavio za kralja (1Sam 11, 15).

⁴³ Spominje se i u Novom zavjetu u događajima kada je Isus ozdravljao (Mt 20, 29-34; Mk 10, 46-52; Lk 18, 35-43) te kada je susreo carinika Zakeja koji se uspeo na stablo da bi mogao vidjeti Isusa (Lk 19, 1-10), pa se danas i hodočasnici pokazuje Zakejevo stablo na jednom raskršću u Jerihonu (Modrić, 2013).

⁴⁴ U Jš 3,16 piše kako se Jordan zaustavio kod Adame, a prema povijesnim zapisima Jordan se ondje zaustavljao barem dva puta. Kao mogući uzrok navodi se potkopavanje meke riječne obale za vrijeme poplave ili lokalni potres (usp. Lawrence, 2012: 44).

⁴⁵ Kršćani ovo čitaju kao proročki tekst, Ilija je prasluka Ivana Krstitelja, a Elizej Isusa; za kršćane je ovo sveta rijeka, jer se na njoj krstio Isus Krist (usp. Alexander P., 2011: 293-294).

Jošua je razdjelio narodu zemlju u baštinu ždrijebovima (Jš 13-21). (Jš 14;19; Br 34-35) (Slika 10.).⁴⁶ U Šilu su podigli Šator sastanka te se baština razdjelila sedmerim plemenima (Jš 18, 1-2). Šilo je postalo jedno od najvažnijih svetišta u Izraelu (Jš 21, 2) gdje se odvijao *hagg* (hodočašće) u vrijeme Blagdana sjenica, a u vrijeme sudaca se tamo nalazio Kovčeg Saveza (1Sam 1, 3). Ondje se i Samuelova majka Ana molila za dijete (1Sam 1, 1-12). Svetište su kasnije razorili Filistejci (1Sam 4, 10; Jr 7, 12; 26, 6.9; Ps 78, 60). Tu tradiciju kasnije je preuzeo Jeruzalem. Može se reći kako se Izlazak ili povratak iz Egipta potpuno okončava Jošuinom smrću. Nakon Jošuline smrti i zauzimanjem kanaanske zemlje, Izraelci su često preuzimali običaje starosjedioca pa su se lako odmetnuli od Boga i počeli se klanjati kumirima. Stoga su prema knjizi Sudaca, često potpadali u ruke Kanaanaca i bili tlačeni (Suci 3, 8.12; 4, 2; 6, 2; 9, 22; 10, 7-8). Napokon, izraelska plemena su se ujedinila posredništvom suca Samuela, a pobjedom Šaula nad Amoncima. Šaula su kasnije odbacili kao kralja, jer nije izvršio Samuelovu zapovijed (1Sam 8, 5; 9, 15; 10, 1; 12, 1-2; 14, 47; 15, 23.28.34), pa ga je naslijedio David (1Sam 16, 21; 2Sam 2, 4). David je stvorio idealno židovsko kraljevstvo osvajanjem novih područja (2Sam 8, 1-15) i utvrđivanjem nove prijestolnice, Jeruzalema, koju je oteo starosjediocima Jebusejcima (2Sam 5, 6-10).

⁴⁶ Narod se razdjeljen u 12 plemena, prema dvanaestorici Izraelovih sinova, a to su: Ruben, Šimun, (Levi), Juda, Jisakar, Zebulun, Josip, Benjamin, Dan, Naftali, Gad i Ašer (Josipovo se razdjelilo na dva: Efrajim i Manaše; dok je Levijcima nije dodijeljena zemlja već 48 gradova po cijeloj zemlji s pašnjacima, među kojima je i šest gradova utočišta (Br 35, 6-8), tako da je opet 12).

Slika 10. Obećana zemlja razdijeljena među dvanaest izraelskih plemena (URL 24)

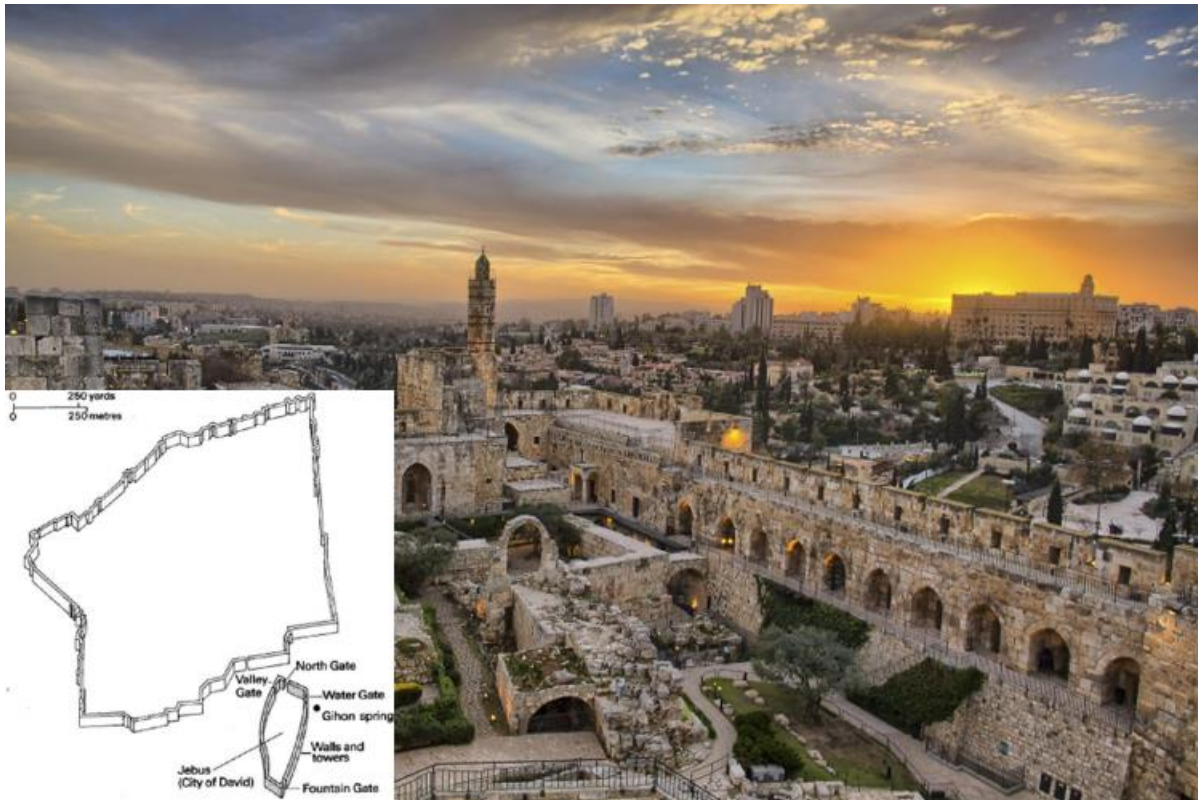
5.3. Razdoblje Jedinog Kraljevstva i političke dezintegracije

David je za kralja bio pomazan u Hebronu (to jest Kirjat Arba (Post 23, 2; 35, 27; Jš 14, 15, u Judinoj gori (Jš 20,7; 21,11)). U blizini, u Kirjat-Jearimu se čuvao Kovčeg Saveza (2Sam 5,5), sve dok nije prenesen u Jeruzalem (2Sam 6, 12).

Jeruzalem⁴⁷ (hebr. jerušalajm: kiša mira, posjedovanje mira, blagostanja), prvi put je spomenut u Starom zavjetu kao Šalem (Post 14; Ps 76), utvrda kralja Melkisedeka. Jošua ga je prvi nazvao Jeruzalem, a prilikom dijeljenja kanaanske zemlje pripao je u posjed Benjaminovom plemenu (Jš 18, 28). Sam ga je Bog prozvao središtem zemlje (Ez 5,5; 38,12). U Bibliji je spomenut 806 puta kao Jeruzalem, a dodatne su i reference na grad u obliku sinonima (Havel, 2018). Nakon što ga je David učinio prijestolnicom, bio je političko i vjersko središte, stoga se još i naziva Davidovim gradom (2Ljet 5, 2; Slika 11.). Nalazio se između

⁴⁷ Biblijski i izvanbiblijski zapisi svjedoče o sedamdesetak imena za Jeruzalem (usp. Dodig, 2020:25). Jedno od njih je i Sion, iako je riječ o imenu za dio Jeruzalema. Sion se često uzima kao sintagma za Nebeski Jeruzalem.

Tiropejske i Cedronske doline, iznad Gihonskog izvora, a na sjeveru se nalazila Sionska gora, koja se identificira s Morijskom gorom (2Ljet 3, 1). Također se naziva i Judinim gradom jer je bio glavni grad Kraljevstva Jude (2Ljet 25, 28).⁴⁸

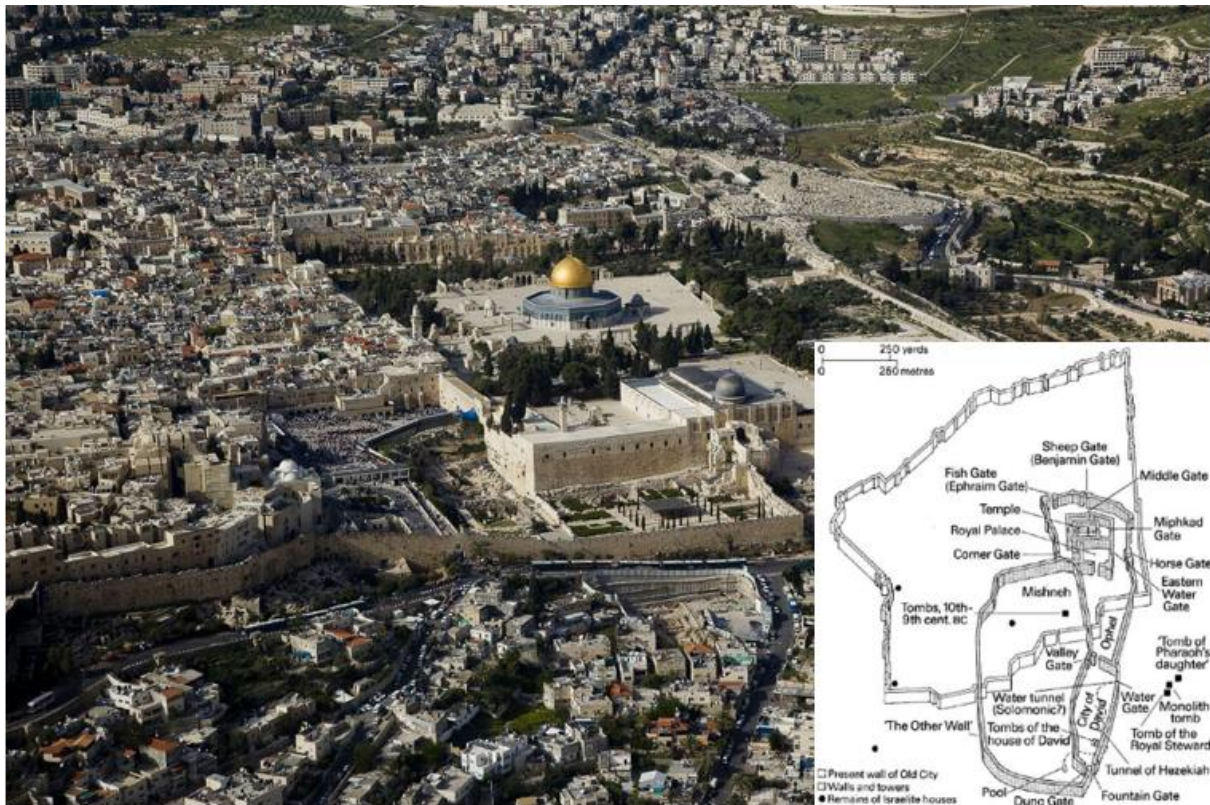

Slika 11. Davidov grad i rekonstrukcija gradskih zidina u njegovo vrijeme (URL 25 i URL 26)

Izuzetnu važnost za Izraelce dobiva nakon što je Salomon u njemu izgradio Hram (Slika 12.), u kojeg je postavio Kovčeg saveza (1Kr 3, 15; 6, 1-14; 1Ljet 3, 5; 2Ljet 25, 1). Zbog toga se naziva još i *svetim gradom* (2Kr 25, 17; Dn 9, 24; Iz 52, 1). Hodočašća u Jeruzalem su već od tada bila prisutna, jer prema Tori svaki je Židov morao uzlaziti u Hram tri puta godišnje⁴⁹ i prinijeti žrtvu za očišćenje i oproštenje grijeha (Pnz 16, 16-17; Izl 10, 9; Lev 23, 41). Taj Hram je razrušen tijekom pohoda novobabilonskog kralja Nabukodonozora (2Kr 24-25), koji je Izraelce tada izгнаo u sužanjstvo u Babilon. Grad i hram obnovljeni su u vrijeme vladavine perzijskog kralja Kira i njegova nasljednika Darija I. (Ez 1,6; Hag 1,14). Herod Veliki je nakon pet stoljeća sagradio monumentalni Hram.

⁴⁸ Jeruzalem se često naziva epicentrom svijeta ili pupkom svijeta, mjesto Božjeg prebivanja, „Dom Božji“ (1Kr 6, 1-27), poveznica neba i zemlje (Counted i Wats, 2017).

⁴⁹ Tri velika godišnja slavlja blagdana: Pasha, Pedesetnica i Sjenica (Rebić, 1984).

Slika 12. *Ostaci Salomonovog Hrama i rekonstrukcija gradskih zidina u njegovo vrijeme* (URL 25 i URL 26)

Za kršćane Jeruzalem ima izniman i izuzetan značaj zbog muke, smrti i uskrsnuća Isusa Krista. Sagrađeno je nekoliko objekata širom Jeruzalema, a obično su to točke komemoriranja velikih događaja, poput križnog puta i Golgote (Mk 15, 20-21; Mt 27, 32-33; Lk 23, 26; Iv 19, 17), Maslinske gore, predjela Getsemani gdje se Isus molio i bio uhićen (Mt 26, 36-56; Mk 14, 32-52; Lk 22, 39-46) i Isusova groba (Mt 27, 60; Mk 15, 46; Lk 23,53). Isus je u razgovoru sa Samaritankom transformirao židovsko shvaćanje Božjeg prebivanja u Hramu i zapravo konstatirao kako je svaki čovjek Božje prebivalište (Iv 4, 4-26; Counted i Wats, 2017), o čemu i svjedoči posljednja knjiga Novog zavjeta (Otk 21, 1-4.10-14). Nakon što je ugušen Prvi židovski ustanak protiv rimske vlasti 70. g. po Kr., Hram je razrušen zadnji put i od tada je na tom mjestu samo Zapadni zid ili Zid plača.

Tijekom arapskih osvajanja, u 7. st. kalif Abd al-Malik sagradio je tzv. Omarovu džamiju na mjestu nekadašnjeg Hrama, pa je od tada Jeruzalem postao sveto mjesto muslimana. Havel (2018) je u svom članku *Jeruzalem u ranoislamskoj tradiciji* zapisao kako je interes Muslimana za Jeruzalem porastao tek u 20. st. u okviru političkog nadmetanja sa Židovima, jer je tijekom niza stoljeća pod njihovom vlašću Jeruzalem bio zapušten i zaboravljen grad. Nakon više

stoljeća ratnih pohoda, rušenja, dizanja, naseljavanja i iseljavanja, borbi, 1980. država Izrael ga je proglasila *Vječnim glavnim gradom Izraela*⁵⁰ (Modrić, 2013).

Davidu je na prijestolju naslijedio njegov sin Salomon (1Kr 1, 33-34), a za vrijeme njegove vladavine izgrađen je Hram.⁵¹ Salomon nije išao u osvajačke pohode kao njegov otac David, ali je osmislio upravu sa dvanaest okruga i uveo plaćanje poreza (Lawrence, 2012). Izgrađeni su brojni gradovi, koji su i arheološkim iskopinama potvrđeni, gotovo identičnih struktura (Curtis, 2007) što potvrđuje istog graditelja, Salomona. Najpoznatiji među njima su Megido, Hasor i Gezer (1Kr 9, 15).

Nakon Salomonove smrti, židovsko kraljevstvo se razdijelilo na Sjeverno kraljevstvo (Izrael, deset plemena) i Južno kraljevstvo (Judeja, dva plemena). Izrael se raspao padom Samarije koju je zaposjeo asirski kralj Salamansar (2Kr 18, 10) u 8. st. pr. Kr., od kada deset sjevernih plemena raseljenih po Mezopotamiji potpuno iščezava iz povijesti, a taj prostor postaje naseljen stranim stanovništvom (2Kr 17, 24). Judeja je pokorena od novobabilonske kaldejske države padom Jeruzalema u 6. st. pr. Kr. (2Kr 24-25). Babilonskim sužanjstvom Židovi su jače učvrstili nacionalni identitet održavajući svoj Zakon, iako nisu imali jedno uporište, jer je Jeruzalem bio do temelja srušen. Zahvaljujući Kiru II. i njegovom ediktu, Židovi su se mogli vratiti u svoju zemlju (2Ljet 36, 23). To su učinili u nekoliko navrata. Pod vodstvom Zerubabela postavili su žrtvenik na mjestu porušenog Hrama (Ezra 4, 3). No, nemiri nisu prestali niti po njihovom povratku u domovinu, jer su se okolni narodi protivili pridošlim Židovima (Havel, 2013). Makedonsko-grčkim osvajanjem Perzije te raspadom velike države Aleksandra Makedonskog uslijedilo je helenističko razdoblje tijekom kojega je židovskom narodu nametana grčka kultura. U tom razdoblju, Židovi su poprilično mirno živjeli, neki su postali dosta otvoreni za helenističku misao, kada je i nastala *Septuaginta*, grčki prijevod židovske Biblije (Havel, 2013). No, za vrijeme Seleukida Antioha Židovi su opet bili pod teškim jarmom zabrane bogoštovlja i činjenja svetogrđa (1Mak 1, 41-51; Havel, 2013). Makabejskim ustankom pod vodstvom svećenika Matatije, a kasnije Jude Makabejca (1. i 2. Mak), Judeja se izborila za samostalnost koja je potrajala sve do rimske okupacije. Spomen na pobjedu nad Grcima se i danas slavi kao blagdan Svjetla ili Hanuka (Havel, 2013). Rimljani su teritorij Obećane zemlje podijelili na Galileju, Samariju i Judeju (Dodig, 2020). Daljnji tijek

⁵⁰ Vijeće sigurnosti EU Rezolucijom 476 odlučuje da je takva odluka ništava i poziva vlade da svoje ambasade i dalje budu u Tel Avivu (URL 27); ipak, 2017. bivši američki predsjednik Donald Trump je priznao Jeruzalem glavnim gradom Države Izrael (URL 28).

⁵¹ Salomon je na početku svoje vladavine sklopio savez s Egiptom oženvši se faraonovom kćeri, ali i sa Hiramom, feničkim kraljem koji mu je dopremao cedar, čemprese, zlato i sve ono što mu je bilo potrebno za izgradnju Hrama (1Kr 5,24-31; Lawrence, 2012).

židovske povijest prati se kroz česte židovske ustanke i njihovo nemilosrdno gušenje s već spomenutim razaranjem najvažnijega svetog mjesta – Hrama u Jeruzalemu. Organizirani život Židova u Palestini prestao je nakon križarskog osvajanja Jeruzalema u 11. st.

5.3.1. Gdje je Sveta zemlja na kartama?

Povijest biblijskog, židovskog naroda nemoguće je razumjeti bez geografskih značajki prostora iz kojeg su se iznjedrili, na kojem su putovali i na kraju se trajno nastanili. Kartografski prikazi su važno pomagalo za rekonstrukciju prostornih odnosa među mjestima spomenutim u različitim biblijskim događajima. Znajući o kakvom se terenu i reljefu radi, čitatelj Biblije može lakše prisposobiti i percipirati što je moglo biti u glavama biblijskih naroda, načine na koji su razmišljali te kako je izgledao njihov život kada su putovali devama i magarcima danima između mjesta udaljenim tridesetak kilometara, ili pak što je za njih značilo podizanje svetišta na koje su se vraćali.

Važniji biblijski događaji su se prikazivali na likovnim umjetničkim djelima, npr. Stvaranje, Eden, Izlazak, Davidovo/Salomonovo kraljevanje, Danielova vizija i to posebice pod utjecajem širenja kršćanstva (Delano Smith, 1990). Tim likovnim prikazima pridružene su i karte. Tijekom srednjeg vijeka na kartama je grafički vizualizirano teološko-kozmoško promišljanje o svijetu, pa su takvi bili i kartografski prikazi zemlje poznati pod nazivom *Noahidske karte* i one u kojima je središte Jeruzalem, izrađene prema svetopisamskim tekstovima. Takve karte su više odraz duhovne, nego geografske stvarnosti. No, od kasnoga srednjeg vijeka na kartama je u sve većoj mjeri prikazivana geografska stvarnost s mnoštvom prostornih podataka koji se referiraju na biblijske navode i na tada suvremeno poimanje geografskih obilježja Svete zemlje, posebno u kontekstu križarskih ratova. Među prvim takvim kartama je ona Matthewa Parisa iz 1250. (Slika 13). Takve karte pridonosile su boljem razumijevanju Palestine i utvrđivanju prostornih odnosa među ključnim prirodno-geografskim objektima i mjestima. Puni zamah biblijska kartografija doživjela je u 16. stoljeću kada se razvila eklezijalna geografija koja se bavila kartiranjem širenja kršćanstva, a u sklopu nje nešto kasnije i biblijska geografija koja je istraživala lokacije biblijskih mjesta i događaja (Kong, 1990).

Tijekom renesanse prikupljanje prostornih podataka zasnivalo se na geografskim i astronomskim spoznajama, obrada tih podataka na primjeni matematike i geodezije, a izrada karata na primjeni tiska. S tim u vezi počele su se tiskati i karte Svete zemlje. Nastajale su na temelju svetopisamskih tekstova te su se prilagale uz Bibliju ili su bile tiskane u njoj. Prva

biblijska karta je bila drvorez s prikazom Izlaska 1525. godine, a od 1526. redovito su takve karte tiskane i u Lutherovoj Bibliji (Delano Smith, 1990).

Slika 13. Matthew Paris, *Karta Svete Zemlje*, 1250. (Izvor: British Library, London)

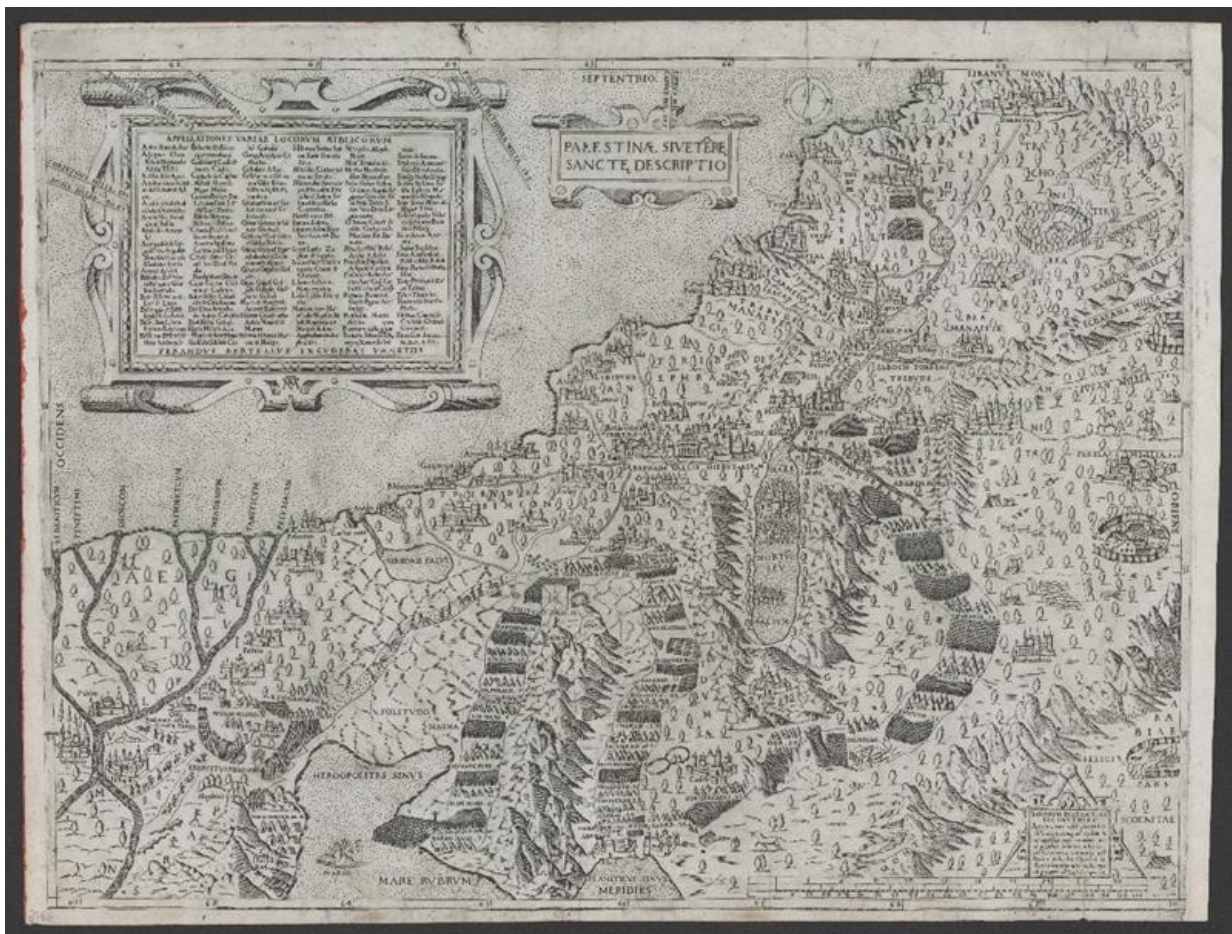
U 16. stoljeću kartografija doživljava svoje zlatno doba, a tada je bila najviše povezana uz razvoj kozmografije. U djelu *Kozmografija* Sebastiana Münstera, objavljena je i karta Svete zemlje (Slika 14.), a to je zatim postala uobičajena praksa i u djelima drugih europskih kozmografa. Na taj način Svetoj zemlji su pridavali posebno značajno mjesto u sveobuhvatnim pregledima geografskih spoznaja i cijelom poznatom svijetu. U prvi plan dolaze geografski podaci, dok su dotadašnji teološko-kozmoški opisi i simboli uokvireni i postavljeni na rubu (Dozeman, 2007).

Slika 14. Sebastian Münster, *Karta Svete zemlje*, 1575. (Izvor: Stanford University Libraries, Stanford, Calif)

Karte Svete zemlje odražavale su i ondašnje geopolitičko i crkveno stanje u kojem je došlo do oštre podjele između katolika i protestanata. Tada su te karte bile korištene i kao oruđe reformacijske teologije, pa su se i oblikovale prema uputama tadašnjih vjerskih vođa i često bile cenzurirane (Delano Smith 1990).

Geografija znači doslovno opisivanje zemlje (geo + graphein) ali ona označava i pisanje svijeta, odnosno oblikovanje svijeta, proučavanje načina na koji je prostor uključen u djelovanje i ishod fizičkih i društvenih procesa (Schreiner, 2016), što se vrlo konkretno može pratiti razmatranjem nastanka i razvoja Izraela, a takvo razmatranje neminovno uključuje i kartografske prikaze. S ciljem prihvaćanja Starog zavjeta kao osnove Novoga zavjeta te razmatranja židovske povijesti kao dijela kršćanske povijesti protestanti su željeli točno prikazati geografsku stvarnost. Tako su geografsku dimenziju stavili uz bok povijesnoj i filološkoj vrijednosti i točnosti Biblije. Svako mjesto se moralo pokazati stvarnim baš kao i sam biblijski događaj (Delano Smith 1990).

Slika 15. Ferardus Bertellus, *Palestinae sive Tere Sancte Descriptio*, 1563. (Izvor: Stanford University Libraries, Stanford, Calif)

Kartografski prikazi Svete Zemlje počeli su se objavljivati i uz katolička izdanja Biblije pa je broj takvih karata rastao, a rasla je i kompeticija među autorima. Unaprjeđenje geografskih spoznaja i usavršavanje kartografskih tehnika rezultirali su sve boljim prikazima biblijskog prostora. Primjer takvih karata su zemljovidi Palestine Fernandusa Bertellusa (Slika 15.) i Gerarda de Jodea (Slika 16.).

Slika 16. Gerardus de Jode, *Descriptio Et Sitvs Terrae Sanctae Alio Nomine Palestina Mvltis Preclaris Historys Et Miracvlis Vtrivsq. Testamēti A Christo Salvatore nobilitata*, 1593. (Izvor: Stanford University Libraries, Stanford, Calif)

6. Starozavjetna sveta mjesta kao referentne točke sadašnjosti države Izrael i hodočasničkih ruta

6.1. Arapsko-izraelski sukob

Čitava izraelska povijest je postala dijelom zapadne kulture, koja se stoga često naziva i judeokršćanskom, jer je putem kršćanstva preuzela mnoge židovske svjetonazore i običaje.

Nakon rušenja Hrama 70. i Bar Kohbinog ustanka 132. započelo je izgnanstvo Židova iz njihove zemlje (Havel, 2019). Trpjeli su, dakle, velike seobe i progonstva, od kojih je najveći posljednji bio Holokaust (hebr. sho'ah: katastrofa) tijekom Drugoga svjetskog rata kada je ubijeno gotovo šest milijuna Židova (Havel, 2013). Uzroke tolikog neprijateljstva prema Židovima (antisemitizam) povjesničari najprije nalaze u kršćanskoj osudi u prvom stoljeću koja je svoj temelj imala u raspeću Isusa Krista i stav kršćana da je Crkva novi izabrani narod, a da je židovski odbačen (Šimac, 1999), a i u pojavi islama u sedmom stoljeću, iako su povijesni spisi o islamsko-židovskim odnosima iz tog razdoblja dvojbeni i problematični (Havel, 2013). Dakle, raseljeni Židovi po Europi, izazvali su prijezir zbog svoje posebnosti i izdvojenosti, optuženi da provode „židovsku svjetsku zavjeru“ (Vulesica, 2009) što je očito bila pogrešna reakcija s obzirom na velik utjecaj koji su, zahvaljujući uspješnom poslovanju, imali na polju trgovine i financija. Može se reći kako je mržnja prema njima zbog vjerskih okolnosti stoljećima polako prerastala u socio-ekonomske i rasno zasnovane okvire, što primjerice potvrđuju masovna progonstva i pogromi Židova u Engleskoj 1290., u Francuskoj 1394., u Španjolskoj 1492., u Rusiji 1882., 1891., 1917. – 1920., a zatim i tijekom Drugoga svjetskog rata 1939. – 1945. u dijelovima Europe pod nacističkom okupacijom (URL 29).

Svi ti događaji doveli su do nastanka cionizma, židovskog nacionalnog pokreta koji je težio stvaranju države Izrael na prostoru Palestine. Židovi otkupljenje očekuju još od babilonskog sužanjstva pa sve do danas, a pod njim podrazumijevaju ne samo osobno pomirenje s Bogom, već i dolazak Mesije, obnovu Hrama i dolazak Božjeg kraljevstva u Jeruzalem (Havel, 2013). No, kao i svaka druga ideologija i cionizam ima dvije strane. Postoji mnogo prijepora oko shvaćanja tog pokreta. Biblijska povijest te mnoga kasnija stradanja Židova nadahnuća su za suvremeni politički aktivizam koji u nekim oblicima nadilazi domoljublje i zauzima netolerantan stav prema drugim vjerskim i nacionalnim zajednicama.⁵² S druge pak strane, o značaju povijesti od biblijskih vremena do modernog Izraela rabin Heschel tvrdi: *Značaj povijesti u konačnici mora se razumjeti u teološkim pojmovima.* (Havel, 2013:455), što znači, prema tome da Židovi imaju pravo na *Erec Israel*, jer im ju je Bog dao u vječni posjed (Post 17,8; 28,4; 48,4; Izl 6,8; Lev 14,34; Pnz 1,8; 2,12; 4,1). Havel (2013:391) ističe vrlo važno pitanje pred kojim se mogao naći religiozan Židov: *Je li povratak na Cion odraz Božjega smilovanja židovskom narodu ili plod židovskoga prkosa Bogu?*

Od kraja 19. stoljeća Židovi su pod utjecajem cionističkog pokreta počeli zauzimati prostore Palestine. Do 1939. se uselilo oko 350.000 Židova, a nakon proglašenja Države Izrael 1948.

⁵² Godine 1975. UN je odlukom 3379 cionizam proglasio oblikom rasizma (Havel, 2013).

useljavanje se još više intenziviralo. Proglašenje političke samostalnosti je dovelo do niza sukoba s Arapima (Slika 17.), ponajprije zbog zauzimanja geostrateški važnoga prostora koji je od arapskih osvajanja u 7. st. smatran dijelom muslimanskoga političkoga, gospodarskog i vjerskog areala (Havel, 2013). Blizina Sueza, prozapadnjački orijentirana država čiji teritorij povezuje dva mora Sredozemno i Crveno (iako nije od nekog velikog značaja, ipak omogućava lakšu vanjsku trgovinu), naftovodi (TAP-line), vojničke prednosti na pustinjskom jugu čine izuzetnu geostratešku važnost, ali okruženje od oko 40 milijuna Arapa ne pogoduje takvom položaju (Pavić, 1968). U seriji ratova (1948., 1967. i 1973.) Židovi su protjerali mnoge muslimane Arape pa i kršćane i nasilno zauzimali teritorije za koje smatraju da im pripadaju prema svetopisamskim tekstovima. Židovi su uz vrlo male šanse pobjeđivali i zauzimali za njih značajne teritorije. Na pr. u Šestodnevnom ratu 1967. Izrael se našao sam pred opsadom vojnih postrojbi čak 11 država (uz Egipat, Siriju i Jordan, borile su se i postrojbe iz Iraka, Alžira, Maroka, Tunisa, Libije, Sudana, Saudijske Arabije te Arapa-Palestinaca koji su bili jako dobro uvježbani i opremljeni ubojitim naoružanjem), ali uspio je svoje neprijatelje pobijediti i zauzeti Stari grad Jeruzalem. U Jom Kipurskom ratu 1973. Sirijci su skoro zauzeli Golansku visoravan, u pomoć su im pritekale i iračke snage. Međutim vojne postrojbe tih dviju zemalja zapucale su jedne na druge misleći da pucaju na Izraelce što je izraelske neprijatelje oslabilo. K tome sirijske vojne postrojbe (600 tenkova!), povukle su se vidjevši da Izraelci sa svojim tenkovima zauzimaju položaje na uzvišicama, s time da su izraelske postrojbe imale svega 15 tenkova! (Havel, 2013). Upravo takvi događaji su mnoge Židove potaknuli da preispitaju svoju povijest i počnu je tumačiti u sferi onako kako je i počela, u sferi Božje objave i volje. Danas, iako je postignuto nekoliko mirovnih sporazuma⁵³, u blažoj verziji i dalje traju u područjima pod izraelskom okupacijom. Koliko su ti događaji inspirirani, potaknuti i opravdani svetopisamskim starozavjetnim obećanjima i proroštvima upitno je, ali nije zanemarivo, jer su upravo biblijska mjesta glavni prioriteti Države Izrael.

⁵³ Washington 1979. sporazum s Egiptom; 1994. s Jordanom i s PLO-om o palestinskoj upravi na Zapadnoj obali i u Gazi (URL 30).

Slika 17. *Arapsko-izraelski sukob* (URL 31)

■ Britanski mandat nad Palestinom

- 1920. Sveta zemlja je razgraničena u nacionalni entitet nazvan Palestina pod britanskom upravom; Balfourovom deklaracijom je obećano stvaranje židovske države u Palestini

■ teritorij Palestine

- Palestinci odbijaju plan UN-a i 1948. napadaju Izrael, ali gube; područje Gaze je ostalo pod Egiptom, a područje istočnog Jeruzalema i Zapadne obale pod Jordanom

■ Izrael

- 1967. Izrael okupira područje Gaze, istočnog Jeruzalema i Zapadne obale koju su proglasili biblijskim dijelom Zemlje Izrael; 1980. Vijeće za sigurnost UN-a je osudilo izraelsku okupaciju

■ pod Izraelskom okupacijom

- 1993. Sporazumima iz Osla stvorena je privremena struktura palestinske uprave nad okupiranim područjima, iako se Izrael i dalje širio gradnjom naselja, ali je barem 2005. uklonio svoje vojne postrojbe s područja Gaze (URL 31).

6.2. Starozavjetna sveta mjesta kao hodočasnička odredišta

Izlazak starih Židova i njihova putovanja u potrazi za Obećanom zemljom (kao što je dokumentirano u Starom zavjetu) u osnovi su bili oblik hodočašća (Davies, 1979). Pri svakom

hodočašću važno je i samo putovanje i sveto mjesto kao njegovo konačno odredište (Park, 1994) te cilj tog hodočašćenja kao što je na primjer neko materijalno ili duhovno dobro (Rebić, 1984). Poimanje hodočašća zaista su različita, međutim za židovstvo, kršćanstvo i islam uvijek znači jedno, a to je održavanje bliskog odnosa s Bogom, samopredanje (žrtva i odricanje) i molitva to jest bogoštovlje. Hodočašćenja postoje od kada je i prvih civilizacija, posebno se to može pratiti na prostorima Starog istoka od drugog tisućljeća prije Krista, pa su ljudi npr. na Sinaju sagradili svetište boga Mjeseca (starosem. sin: mjesec) ili Aštartin kip u Ninivi ili svetišta boga Asklepija u Grčkoj i božice Artemide u Efezu (Rebić, 1984). Izraelci su preuzeli praksu podizanja svetišta, međutim uvijek se radilo o svetištima podignutima u čast jednom Bogu, koji im omogućuje sve što im je neophodno za život. Često su ta židovska svetišta bila podignuta mjestima starijih kanaanskih svetišta. Njima su Izraelci dali nov smisao pa su im mijenjali i ime (npr. Luz → Betel) što upućuje na cjelovitu transformaciju iz prirodnih religija u povijesnu religiju (Rebić, 1984).

Hebrejska riječ *hagg* (Pnz 16,16; Izl 10,9; Lev 23,41) označava i blagdan i hodočašće, čiji se početak očituje u knjizi Izlaska kada Mojsije moli faraona da ih pusti u pustinju kako bi mogli Bogu prinijeti žrtvu (Izl 5, 1-5;7, 16,27; 8,16; 9,1). Učvršćivanjem izraelske zajednice, hodočašće postaje i teološki i liturgijski sve više bogatije, ali svetišta je bilo sve manje, da bi se na kraju, zahvaljujući i prorocima (Am 4,4; 5,5; Hoš 10,15; Jer 48,13), Jeruzalem kodificirao kao jedino važeće i središnje duhovno svetište, dok su druga proglašena krivovjernima (Rebić, 1984).

Islam od svojih početaka preuzima tradiciju hodočašćenja, ali u nju upisuje svoje religijske čimbenike. S vremenom je *hadž* (hodočašće u Meku) postao jedan od pet stupova islama. Muslimani su uz središnje sveto mjesto u Meki počeli štovati i druga sveta mjesta koja su tako postala druga važna hodočasnička odredišta. Jeruzalem i mnoga druga starozavjetna mjesta su neka od zajedničkih svetišta Židova i muslimana. Dok se u Starom zavjetu na ista sveta mjesta referiraju Židovi i kršćani, kod muslimana su svetim označena ona mjesta koja su izravno povezana sa zajedničkim praocem – Abrahamom (Ibrahimom). To je, primjerice, brdo na kojemu je Abraham namjeravao žrtvovati svojega sina (kod muslimana to je Išmael, Hagarin sin, a ne Izak, Sarin sin) i Božjom intervencijom u presudnom trenutku tu žrtvu zamijenio žrtvovanjem ovna. Taj događaj nije samo trajno zabilježen i slavljen blagdanom Kurbanskog bajrama, već i posebnim štovanjem Kupole na stijeni sagrađene na Moriji poslije arapskog osvajanja Jeruzalema. Štoviše, cijeli se grad kod muslimana imenuje toponimom *Al-Quds* što znači Sveta (od *bayt al-maqdis* što znači kuća na svetom mjestu), a za njih je to treći najvažniji sveti grad.

Kršćanstvo koje je poteklo iz židovstva preuzelo je teološki i povijesno-spasenjski značaj Jeruzalema, a taj je grad postao napose važan zbog muke, smrti i uskrsnuća Isusa Krista. Štoviše, ubrzo je i postao simbol njihove vječne, nebeske domovine (nebeski Jeruzalem, Otk 3, 12). Prema, sv. Pavlu, kršćani su tuđinci i pridošlice na ovoj zemlji, stoga su oni hodočasnici na zemlji da bi konačno stigli u svoju pravu domovinu, nebeski Jeruzalem (Fil 3, 20; Gal 4, 26). Kršćani su počeli hodočastiti u Svetu zemlju tijekom 4. i 5. st. kada im je dozvoljena sloboda vjeroispovijesti. Uz hodočašća u Svetu zemlju, razvijaju se i hodočašća u Rim, koja su bila svojevrsna zamjena za ona u Svetu zemlju (Koprek, 1982), a kasnije se hodočasnička odredišta etabliraju i drugdje u Europi, posebice marijanska svetišta. Za kršćane, osim Jeruzalema i svetih mjesta unutar njega te spomenuta starozavjetna mjesta, važna su mjesta Isusova života i djelovanja poput Betlehema u kojem je rođen (Lk 2, 4-7), Nazareta u kojem je proveo svoje djetinjstvo (Lk 2, 51; 4, 16), rijeka Jordan gdje se krstio (Lk 3, 3.21), Kafarnaum gdje je poučavao, liječio i odabrao prva četiri učenika (Lk 4, 31; 5, 9-10) i tako dalje, od kojih su mnoga i važna židovska mjesta.

Navedena isprepletenost svetih mjesta za tri religije, uzrok su današnjih prijepora, neriješenih pitanja i opterećena su kolektivnim mitovima. To najviše dolazi do izražaja Jeruzalemu koji je između ostalog i podijeljen na četvrti, židovsku, armensku, kršćansku i muslimansku. Hodočašća su uvijek u neposrednoj vezi s bogoslužjem, i gledajući na to svetopisamskim znanjem (Hoš 8, 1; 9, 15; 10, 1), može se uočiti kako je, polazeći od tvrdnje da je Izrael Božja zemlja, jedino ona prihvatljiva kao mjesto bogoštovlja. Obveza štovanja Boga na njegovoj zemlji, a time i vjera Izraela u pogledu svoje povezanosti s Bogom, kako naglašava D. Frankel (prema Pardon, 2017), *ukorijenjena je na geografskom principu shvaćanja zemlje na temelju kojeg je oblikovano njezino teološko i kultno značenje* (Pardon, 2017: 247-249). To je primjenjivo i na ostale dvije religije, jer nije Izraelova zemlja jer ju je on osvojio, okupirao svojim snagama, već zato što ju je Bog odlučio darovati Izraelcima (Pardon, 2017).

Hodočašća u sveta mjesta utječu na svjetske društvene i gospodarske prilike, npr. razvoj prometa i turizma te gradnje smještajnih kapaciteta i trgovačkih lanaca. Stoga ona za Izrael i Palestinu imaju veliko ekonomsko značenje i u interesu je obje otvoreno ili latentno zaraćene strane da se hodočasnicima iz cijelog svijeta osiguraju sigurnost i najveća moguća udobnost.

7. Zaključak

Biblija je svezremenska knjiga koja već stoljećima nadahnjuje glazbu, umjetnost, književnost, film. Knjiga je sastavljena od 73 različitih knjiga, iz različitih razdoblja, različitih autora i različitih žanrova, a opet čineći skladnu cjelinu. Biblija je povijest židovskog naroda, ona je istovremeno njihov udžbenik povijesti i molitvenik. Neiscrpnog je duhovnog, povijesnog, geografskog, umjetničkog, nadasve spoznajnog bogatstva. Može se čitati iz različitih pobuda, interpretirati na različite načine, a i dalje ostaju neke neprevodive dubine toga teksta. U ovom radu je bio cilj prikazati geografsku dimenziju starozavjetnih događaja, jer ih je ona na neki način i oblikovala. Geografskim pristupom čitatelju biblijska zbivanja postaju jasnija i razumljivija, daje uvid u povijesnost, pomaže pri tumačenju teksta, shvaćanju povijesnih i sadašnjih međunarodnih odnosa te olakšava promišljanje o navikama i djelatnostima ljudi ovisno o mjestu na kojem su stanovali te i nas same uvlači u događanja, pa postajemo njihovi aktivni interpretatori, a time i posredni sudionici.

Izabranom tipologijom i reaktualizacijom starozavjetnih svetih mjesta može se izvući nekoliko zaključaka. Prvo, religija je još uvijek vrlo važan kulturni sustav koji oblikuje narode i prostor, utječe na druge narode i njihova ponašanja, djelatnosti i navike koji oblikuju njima poseban kulturni krajolik. S tim u vezi je i osnovan pokret religijski cionizam koji od kraja 19. stoljeća poziva na povratak Židova, kao Izabranog naroda u Obećanu zemlju, zemlju koju im je obećao Bog Abrahamov, Izakov i Jakovljevi. Razasutost Židova po cijelom svijetu kao da se ostvarivala tijekom zadnjih 1800 godina i zato povratak u *Eret Israel* ne može izbjeći religijsku konotaciju. Biblijska mjesta imaju nenadmašiv značaj i duboko urezanu bitnost spoznavanja židovske povijesti i sadašnjosti, jer čini se da vjera u Boga koji se objavljivao onda, pronalazi svoj identitet danas uranjanjem u duh svakog svetog mjesta, posebno Jeruzalema kao najistaknutijega među njima. U istog Boga vjeruju i kršćani koji svoj identitet grade na starozavjetnim događajima odnosno židovskoj povijesti. Prostorna uvjetovanost Svete zemlje, kako ju rado nazivaju kršćani, prijemom je mnogih i ogleda se u njenom strateškom značenju koje je konstantno već tisućljećima.

Drugo, krucijalne odrednice povijesti židovskog naroda jesu upravo dizanje žrtvenika, odnosno gradnja svetišta koje je bilo identificirano prisutnošću Boga, Njegovim ustoličenjem u prostoru, odnosno lokalizacijom. S tim u vezi može se primijetiti progres u izgledu i funkciji svetišta sve dok nije došao do svog ispunjenja. Najprije je za sveto mjesto bio dovoljan kamen i stablo, u drugoj etapi je sveto mjesto bio Šator sastanka u kojem se nalazio Kovčeg saveza, a svoju puninu sveto mjesto dobiva u Jeruzalemskom Hramu u kojem je bio položen Kovčeg

Saveza. U svim tim etapama nepromjenjiva je prostorna odrednica uzvišica kao mjesto gdje prebiva Bog, odvojeno mjesto, ali i mjesto koje je zaštićeno od direktnog upada neprijatelja i s kojega se može nadgledati zemlja. No, prije svega, gradnja svetih mjesta je bila odgovor čovjeka na pojam svetoga, nadnaravnoga. Ostavština izgleda i funkcije svetih mjesta ogleda se u današnjim sinagogama i crkvama te hodočašćima.

Treće i posljednje odnosi se na hodočašćenja u starozavjetna sveta mjesta koja svoj izvor pronalaze u biblijskim tekstovima. Važno je razjasniti shvaćanje prema kojem su starozavjetna sveta mjesta sveta zbog svog položaja ili zbog toga što ih je čovjek takvim proglasio, što je čest slučaj u istočnim religijama. No, nisu mjesta ta koja su sveta sama po sebi, već su sveta i konkretna utoliko ukoliko se Bog u njima htio objaviti. Mjesta su sveta ne zbog svog položaja, već zbog Božje objave (Pnz 12), a zatim su postala hodočasnička mjesta spomena i obraćenja, mjesta privrženosti i identiteta. Privrženost i identitet dobro opisuju tu snažnu čežnju za posjećivanjem svetih mjesta. Bog koji se objavio Židovima kao Onaj koji jest, za njih je Bog povijesti, koji ih vodi, odgaja i ljubi: *Nije vas Jahve odabrao i prihvatio zato što biste vi bili brojniji od svih naroda – vi ste zapravo najmanji – nego zato što vas Jahve ljubi i drži zakletvu kojom se zakleo vašim ocima* (Pnz 7, 7-8), a zemlja (fr. *pays, genre de vie*) postaje ispunjenje danog obećanja onda kada postane prostor posluha u kojemu se vrši Božja volja. U duhovnom smislu, Božja volja jest bogoštovlje, a onda su hodočašća dio njegova ispunjenja. Na taj je način poistovjećen prostor Obećane zemlje sa židovskim narodom odnosno oblikovao se prostorni identitet na principu kognitivnih karata koje predstavljaju percepciju Židova i *njegova prostora* na temelju naslijeđenih kolektivnih sjećanja i impresija. Može se reći kako su navedena sveta mjesta, mjesta privrženosti svakog Židova (pa i kršćana), na različitim razinama, ovisno o uplivu subjektivnosti i afektivne vezanosti za pojedino mjesto. Osim što taj prostor čini identitetsku osnovicu židovske nacionalnosti, ono je i medij očitovanja geografskih imena koja prizivaju u svijest upravo one povijesne (starozavjetne) događaje i osobe s njima povezane te postaju nositelji tog identiteta.

Literatura

1. Aharoni, Y. (1979). *The Land of the Bible. A Historical Geography*, The Westminster Press, Philadelphia.
2. Alexander, P. (2011). Knjiga o Jošui. *Enciklopedijski biblijski priručnik*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb: 293-294.
3. Abel, F. M. (2014). Knjiga o Jošui, Uvod. *Jeruzalemska Biblija*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb: 225-231.
4. Bedurftig, F. (2011). *Sveta mjesta svijeta*, Mozaik knjiga, Zagreb.
5. Berković, D. (2016). Uvod u Stari zavjet, studentska skripta. Biblijski institut, Zagreb.
6. Berković, D. (2009). Aspekti i modaliteti Božje prisutnosti u Starom zavjetu. *Kairos: Evanđeoski teološki časopis*, 3(1): 49-69.
7. Bimson, J. (2011). Nomadski život. *Enciklopedijski biblijski priručnik*. Kršćanska sadašnjost. Zagreb, 198-199.
8. Bray, L. G. (2011). Tumačenje Biblije tijekom stoljeća. *Enciklopedijski biblijski priručnik*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 53-57.
9. Brow, R. (1989). Podrijetlo religije. *Biblijski priručnik. Mala enciklopedija*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 24-29.
10. Clifford, R. J. (2019). *The cosmic mountain in Canaan and the Old Testament*. Brill.
11. Counted, V., Watts, F. (2017). Place attachment in the Bible: The role of attachment to sacred places in religious life. *Journal of Psychology and Theology*, 45(3): 218-232.
12. Couroyer, B. (2014). Knjiga Izlaska, bilješke. *Jeruzalemska Biblija*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
13. Curtis, A. (2007). *Oxford Bible Atlas. Four edition*. Oxford University Press. New York.
14. Deffontaine, P. (1953). *Géographie et religions*, Gallimard, Paris.
15. Delano Smith, C. (1990). *Maps as Art and Science: Maps in Sixteenth Century Bibles. Imago Mundi*, 42: 65-83.
16. Dodig, S. (2020). *Biblijski krajolici: prilog biblijskoj historijskoj geografiji*. Medicinska naklada, Zagreb.
17. Dozeman, B. T. (2007). Biblical Geography and Critical Spatial Studies. *Constructions of Space. Theory, Geography and Narrative*. T&T Clark International, New York and London.
18. Faričić, J. (2012). Geografija religija – geografski aspekt proučavanja religija, 25 godina duha Asiza – *Zbornik radova Tjedna međureligijskog dijaloga*, Centar Hrvatski Areopag za međureligijski dijalog, 69-87.

19. Gojnik, Z. S. (2007). Duh moderne i nova liturgijska strujanja na primjeru crkve Gospe od zdravlja u Splitu. *Croatica Christiana Periodica*, 31 (59): 143-162.
20. Gregor, Ž. (2002). *Nastanak Izraela i biblijska arheologija: kamenje će progovoriti*. Adventistički teološki fakultet, Maruševac.
21. Har El, M. (2003). *Landscape, Nature and Man in the Bible: sites and events in the Old Testament*, Carta Jerusalem.
22. Havel, B. (2013). *Arapsko-izraelski sukob. Religija, politika i povijest Svete zemlje*. Ljevak, Zagreb.
23. Havel, B. (2018). Jeruzalem u ranoislamskoj tradiciji. *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 5: 113-179.
24. Havel, B. (2019). Bar Kohba i Drugi židovski ustanak. Povijesni izvori: rimski, židovski, kršćanski i materijalni. *Obnovljeni Život*, 74 (4): 479-499.
25. Henkel, R. (2005). Geography of Religion – Rediscovering a Subdiscipline. *Hrvatski geografski glasnik*, 67 (1): 5–25.
26. Hoffmeier, K. J. (2005). *Ancient Israel in Sinai: The Evidence for the Authenticity of the Wilderness Traditions*. Oxford University Press, Oxford.
27. Houston, J. (1989). Biblija i svijet u kojem nastaje. *Biblijski priručnik. Mala enciklopedija*. Kršćanska sadašnjost, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 10-20.
28. *Jeruzalemska Biblija. Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama iz „La Bible de Jerusalem“*. (2014). Rebić, A., Fućak, J., Duda, B., (ur.) Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
29. Jurić, S. (1987). Postaje Izraelaca što ih prijeđoše kad iziđoše iz zemlje Egipatske. *Obnovljeni Život*, 42 (1): 5-24.
30. Kong, L. (1990). Geography and religion: Trends and prospects. *Progress in Human Geography*, 14 (3): 355-371.
31. Kong, L. (2004). Religious Landscapes. *A Companion to Cultural Geography*, 365-381.
32. Koprek, I. (1982). Hodočašća u svjetlu pastoralne teologije. *Obnovljeni Život*, 37 (4): 357-370.
33. Lawrence, P. (2012). *Atlas biblijske povijesti*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
34. Lujić, B. (2016). *Tragovima biblijskih prostora i događaja. Biblijsko-teološki i povijesno-arheološki uvidi i poruke*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
35. Magaš, B. (2014). Suvremena arhitektura pred zadatkom projektiranja sakralnih prostora. *Art bulletin*, 64: 39-77.
36. Modrić, M. (2013). *Sveta Isusova domovina. Studijski vodič*. Verbum, Split.

37. Moltmann, J. (1993.) *The Trinity and the Kingdom*. First Fortress Press edition, Minneapolis.
38. Morris, N. (2010). *Mezopotamija i biblijske zemlje*. Liber Novus, Beograd.
39. Pardon, D. (2017). *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee*. Glas koncila, Zagreb.
40. Park, C. (1994). *Sacred Worlds: an introduction to Geography and Religion*. Routledge, London and New York.
41. Pavić, R. (1968). Političko-geografske implikacije suvremenog arapsko-izraelskog sukoba. *Politička misao*, 5 (2): 201-221.
42. Randall Price, J., Wayne House, H. (2017). *Zondervan Handbook of Biblical Archaeology: A Book by Book Guide to Archaeological Discoveries Related to the Bible*. Zondervan Academic, Grand Rapids.
43. Ratzinger, J. (2015). *Duh liturgije*. Verbum, Split.
44. Rebić, A. (1971). Svjedočanstvo Biblije o Mariji. *Bogoslovska smotra*, 41 (2-3): 196-203.
45. Rebić, A. (1996a). Arheološka iskapanja u Palestini i njihov prinos boljem poznavanju Biblije. *Bogoslovska smotra*, 66 (1): 107-130.
46. Rebić, A. (1996b). *Središnje teme Staroga zavjeta*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
47. Rebić, A. (2006). Abraham prema židovskoj rabinskoj egzegezi. *Bogoslovska smotra*, 76 (3): 595-615.
48. Robinson, E. (1852). *Biblical researches in Palestine, and in the adjacent regions : a journal of travels in the years 1838 and 1852*. Crocker and Brewster, Boston.
49. Schreiner, P. (2016). Space, Place and Biblical Studies: A Survey of Recent Research in Light of Developing Trends. *Biblical Research*, 14 (3): 340–371.
50. Sopher, D. E. (1967). *Geography of religions*, Foundations of Cultural Geography Series, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
51. Sri, E. (2016). *Biblijski kompas. Jednostavan vodič za čitanje i razumijevanje Svetoga Pisma*. Verbum, Split.
52. Šakaja, L. (2015). *Uvod u kulturnu geografiju*. Leykam International, Zagreb.
53. Travis, S., Elliott, M. (2011). Prihvaćeni popis knjiga – „kanon“ Svetog pisma. *Enciklopedijski biblijski priručnik*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 70-73.
54. Šimac, N. (1999). Katolici i Židovi: od antisemitizma i antijudaizma do kajanja i pomirenja. *Crkva u svijetu*, 34 (3): 362-373.
55. Vaux, de R. (2014.): Knjiga Postanka, futsnota. *Jeruzalemska Biblija*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb: 22.

56. Vulesica, M. (2009). Povijest i razmatranje pojma anitsemitizam. *Studia lexicographica*. 1–2 (4–5): 65–75.
57. Zoccatelli, D., Marra, F., Armon, M., Rinat, Y., Smith, J. A., Morin, E. (2019). Contrasting rainfall-runoff characteristics of floods in desert and Mediterranean basins, *Hydrology and Earth System Sciences*, 23 (6): 2665-2678.
58. Whitney H. G. (1899). *A Hand-Book of Bible Geography*. Eaton & Mains, New York.

Internetski izvori

URL 1: Sacred space, <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/sacred-space>, 4.2.2021.

URL 2: Geografija religija, Hrvatski areopag, Centar za međureligijski dijalog, Zagreb, <https://www.areopag.hr/geografija-religija/#title3>, 6.1.2021.

URL 3: sveto. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59044>, 8. 1. 2021.

URL 4: Wow! First Bibles in 700 Languages (3.8.2020.), <https://news.americanbible.org/blog/entry/corporate-blog/wow-first-bibles-in-700-languages>, 7.1.2021.

URL 5: Pearson J. A. (2018). The First Hyperlinked Text: The Bible and its 63,779 Cross-References (16.5.2018.), <https://philosophadam.wordpress.com/2018/05/16/the-first-hyperlinked-text-the-bible-and-its-63779-cross-references/>, 28.2.2021.

URL 6: "Canaan". (11.10. 2019.) The Editors of Encyclopaedia. Encyclopedia Britannica, Britannica, <https://www.britannica.com/place/Canaan-historical-region-Middle-East>, 9.2. 2021.

URL 7: izvor vode u religioznoj svijesti i ikonografiji indo-iranske kolijevke (i šire) (21.10.2018.), Teološka svaštara, https://filozofskoteoloski.wordpress.com/2018/10/21/izvor-vode-zive-u-ikonografiji/#_ftn4, 10.2.2021.

URL 8: The Importance of Water in Islam (11.4.2017.), <https://www.islamichelp.org/media-centre/news/the-importance-of-water-in-islam/>, 10.2.2021.

URL 9: Svijet Starog Zavjeta, <https://www.churchofjesuschrist.org/study/scriptures/bible-maps/map-9?lang=hrv>, 7.1.2021.

URL 10: Egipat. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17157>, 25.2.2020.

- URL 11: Temelj zapadne civilizacije – Mezopotamija, <http://www.prva.hr/images/pdf/LEKCIJA%2002%20-%20MEZOPOTAMIJA%20-%20TEMELJ%20ZAPADNE%20CIVILIZACIJE.pdf>, 25.2.2021.
- URL 12: arheologija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3729>, 22.2.2021.
- URL 13: Stablo kao biblijski simbol, 21.12.2019., Teološka svaštara, <https://filozofskoteoloski.wordpress.com/2019/12/21/stablo-kao-simbol/>, 26.2.2021.
- URL 14: Kamen kao simbol Boga (2.4.2019.), Teološka svaštara, <https://filozofskoteoloski.wordpress.com/2019/04/02/kamen-kao-simbol-boga/>, 26.2.2021.
- URL 15: Yehuda Shurpin: Four Holy Cities of Israel: What and Why? https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/3656661/jewish/Four-Holy-Cities-of-Israel-What-and-Why.htm, 26.2.2021.
- URL 16: UNESCO proglasio palestinskim blagom grobove Abrahama, Izaka..., 8.7.2017., narod.hr, <https://narod.hr/u-prijevodu/unesco-proglasio-palestinskim-blagom-grobove-abrahama-izaka>, 26.2.2021.
- URL 17: Hebron City, <https://www.welcometopalestine.com/destinations/hebron/hebron-city/>, 6.3.2021.
- URL 18: Sinaj, https://line.17qq.com/articles/edebgogjz_p2.html, 6.3.2021.
- URL 19: Izraelov izlazak iz Egipta i ulazak u Kanaan, <https://www.churchofjesuschrist.org/study/scriptures/bible-maps/map-2?lang=hrv>, 6.3.2021.
- URL 20: <https://www.pinterest.com/pin/519180663264065761/>, 6.3.2021.
- URL 21: Ark of the Covenant & Contents, https://www.bibleandscience.com/store/catalog/product_info.php?products_id=1015, 6.3.2021.
- URL 22: Kovačević, G., Marija, Kovčeg Novog Saveza, <https://katolik.hr/449-marija-kovceg-novoga-saveza>, 2.3.2021.
- URL 23: Ancient Jewish History: The Ark of the Covenant, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-ark-of-the-convenant>, 2.3.2021.
- URL 24: Tepert, D. (2006). Karta Zidovska plemena. https://hr.wikipedia.org/wiki/12_izraelskih_plemena#/media/Datoteka:Karta_Zidovska_plemena.jpg, 27.4.2021.
- URL 25: Mapping Jerusalem's Old City, <https://www.nationalgeographic.org/activity/mapping-jerusalem-old-city/>, 6.3.2021.
- URL 26: Jerusalem – maps of the ancient city, <https://www.womeninthebible.net/bible-archaeology/maps-of-jerusalem/>, 6.3.2021.

URL 27: <https://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/DDE590C6FF232007852560DF0065FDDB>, 8.3.2021.

URL 28: 'Kraj politike': SAD priznao Jeruzalem kao prijestolnicu Izraela, 6.12.2017., <https://lider.media/aktualno/kraj-politike-sad-priznao-jeruzalem-kao-prijestolnicu-izraela-49622>, 8.3.2021.

URL 29: antisemitizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=3110>, 9.3.2021.

URL 30: Arapsko-izraelski sukob. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?>, 9.3.2021.

URL 31: Mapping the Israeli-Palestinian conflict, 12.9.2013., <http://america.aljazeera.com/articles/multimedia/interactive-mappingtheisraelipalestinianconflict.html>, 9.3.2021.

Računalni programi

Google Earth Pro

ESRI (2021): ArcMap verzija 10.1, Redmond.

Stare karte

1. Matthew Paris: Karta Svete Zemlje, British Library, London, 1250.
2. Sebastian Münster: Karta Svete zemlje, Stanford University Libraries, The Renaissance Exploration Map Collection, Stanford, Calif, 1575.
3. Ferandus Bertellus: Palestinae sive Tere. Sancte Descriptio, Stanford University Libraries, The Renaissance Exploration Map Collection, Stanford, Calif, 1563.
4. Gerardus de Jode: Descriptio Et Sitvs Terrae Sanctae Alio Nomine Palestina Mvltis Preclaris Historys Et Miracvlis Vtrivsq. Testamēti A Christo Salvatore nobilitata, Stanford University Libraries, The Renaissance Exploration Map Collection, Stanford, Calif, 1593.

Popis grafičkih priloga

Slika 1. Prirodne regije Palestine i Transjordanije	12
Slika 2. Köppen-Geiger-ova klasifikacija klime srednje godišnje količine oborina 1981. – 2010., Izraelska meteorološka služba.....	13
Slika 3. Svijet Starog Zavjeta	15
Tablica 1. Najvažnija mjesta za razumijevanje prošlosti starozavjetnih naroda	16
Slika 4. Starozavjetna sveta mjesta	20
Slika 5. Šekem između brda Ebal i Gerizim	22
Slika 6. Grobnica patrijarha u Hebronu	24
Slika 7. Sinaj	27
Slika 8. Izlazak iz Egipta i ulazak u Obećanu zemlju	28
Slika 9. Šator sastanka i Kovčeg saveza	30
Slika 10. Obećana zemlja razdijeljena među dvanaest izraelskih plemena	32
Slika 11. Davidov grad i rekonstrukcija gradskih zidina u njegovo vrijeme	33
Slika 12. Ostaci Salomonovog Hrama i rekonstrukcija gradskih zidina u njegovo vrijeme	34
Slika 13. Matthew Paris, Karta Svete Zemlje, 1250. (London, British Library)	37
Slika 14. Sebastian Münster, Karta Svete zemlje, 1575. (Stanford University Libraries, Stanford, Calif, The Renaissance Exploration Map Collection)	38
Slika 15. Ferandus Bertellus, Palestinae sive Tere. Sancte Descriptio, 1563. (Stanford University Libraries, Stanford, Calif)	39
Slika 16. Gerardus de Jode, Descriptio Et Sitvs Terrae Sanctae Alio Nomine Palestina Mvltis Preclaris Historys Et Miracvlis Vtrivsq. Testamēti A Christo Salvatore nobilitata, 1593. (Stanford University Libraries, Stanford, Calif)	39
Slika 17. Arapsko-izraelski sukob	42

Sažetak

Starozavjetna sveta mjesta

Starozavjetna sveta mjesta su izvor i korito današnjeg izgleda i funkcija svetih mjesta. Štoviše, ona su i uzroci ponašanja religioznih ljudi te suvremenih geopolitičkih previranja. Glavna svrha i ciljevi ovog rada jesu analizirati događaje koji su se zbili u starozavjetnom razdoblju, utvrditi neraskidiv odnos Boga i starozavjetnog naroda u prostoru koji se očituje kroz oblikovanje identiteta i povijesti (sekularno-vjerske) Židova i prikazati njihov utjecaj na današnje poimanje, značaj i funkcije svetih mjesta u Svetoj zemlji.

Prvo, osnova proučavanja starozavjetnih svetih mjesta je bila Biblija, posebno njen prvi dio koji je relevantan za židovski narod, Stari zavjet ili Tora. Proučavanjem i pomnim bilježenjem mjesta i događaja u tim knjigama došlo se je do 21 svetog mjesta koja su temelj identiteta i povijesti židovskog naroda. Drugi alat pri pisanju ovog rada kojim se poslužilo jest geografija religija i s njom u vezi biblijska geografija koji su omogućili spoznaju o položaju, reljefu i klimi te utjecaj na razvitak trgovine, prometa i cjelokupnog gospodarstva starozavjetnog prostora. Zatim proučavanjem arheoloških zapisa se potvrdilo postojanje tih mjesta i omogućila rekonstrukcija događaja koji su zapisani u Bibliji. Posljednje, teološkim radovima i uz pomoć biblijske egzegeze upotpunila se relevantnost i opravdala korelacija i uzajamnost prostora i odnosa Boga sa židovskim narodom čiji je ishod dobio oblik u konkretnom prostoru: svetim mjestima.

Religija je još uvijek vrlo važan kulturni sustav koji oblikuje narode i prostor, utječe na druge narode i njihova ponašanja, djelatnosti i navike koji oblikuju njima poseban kulturni krajolik. Gradnja svetih mjesta je bila odgovor čovjeka na pojam svetoga, nadnaravnoga, a ostavština izgleda i funkcije svetih mjesta ogleda se u današnjim sinagogama i crkvama te hodočašćima. Može se reći kako su navedena sveta mjesta, mjesta privrženosti svakog Židova (pa i kršćana), na različitim razinama, ovisno o uplivu subjektivnosti i afektivne vezanosti za pojedino mjesto.

Summary

Old Testament sacred places

Old Testament sacred places are the source and trough of today's appearance and function of sacred places. Moreover, they are also the cause of the behaviours of religious people and contemporary geopolitical turbulence. The main purpose and goals of this paper are to analyze the events that took place in the Old Testament period, to establish the unbreakable relationship between God and the Old Testament people in the area manifested through the formation of identity and history (secular-religious) of the Jews and show their impact on today's understanding functions of sacred places in the Holy Land.

Firstly, the basis of the study of Old Testament sacred places was the Bible, especially the first part which is relevant to the Jewish people, the Old Testament, or the Torah. Through the study and careful recording of the places and events in these books, 21 sacred places were identified which serve as the foundation for the identity and history of the Jewish people. Another tool used in writing this paper is the geography of religions and related biblical geography, which provide knowledge about the location, relief, and climate and the impact on the development of trade, transport, and the entire economy of the Old Testament area. Then the study of archaeological records confirmed the existence of these places and enabled the reconstruction of the events recorded in the Bible. Lastly, theological works, with the help of biblical exegesis, complemented the relevance and justified the correlation and reciprocity of space and God's relationship with the Jewish people, the outcome of which was shaped in a specific space: sacred places.

Religion is still a very important cultural system that shapes peoples and space, influences other peoples and their behaviours, activities and habits that shape their special cultural landscape. The construction of sacred places was man's response to the notion of the sacred, the supernatural, and the legacy of the appearance and function of sacred places is reflected in today's synagogues and churches, and pilgrimages. It can be said that the sacred places are places of attachment of every Jew (even a Christian), listed on different levels, depending on the influence of subjectivity and affective attachment to a particular place.